Feljton je objavljen u dnevnom listu "Pobjeda"

Akademik Branko Pavićević:
SAZDANjE CRNOGORSKE NACIONALNE DRŽAVE (1796-1878.)

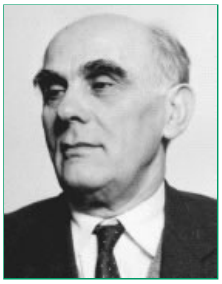

Akademik Branko Pavićević

„Nadamo se da će Četvrta knjiga Istorije Crne Gore pružiti priliku današnjem čitaocu da identifikuje razne pojave i razabere neka zbivanja koja su potresala stoljeće u kome su naši preci, u veoma složenim istorijskim okolnostima, na temeljima višestoljetnog nasljeđa, nastavljali i razvijali državnu misao, sazdavali svoju nacionalnu državu, boreći se protiv mnogovrsnih pritisaka sa strane i otpora iznutra”

Crna Gora krajem 18. i početkom 19. stoljeća.
Učvršćivanje državne vlasti od tridesetih do pedesetih godina.
Crna Gora kao knjaževina.

Planovi i ostvarenja

Josif II (1765-1790) je još za života Marije Terezije (1740-1780) pokazivao interesovanje za zvanična stanovišta Petrograda za stanje i prilike na Istoku. Čim je i formalno zasio na habsburški prijesto, počeo je da pokazuje želju da za svoje koncepcije privoli Francusku da se ne bi protivila eventualnoj diobi otomanskih teritorija na Istoku. Bila je to zabluda bečkog imperatora, jer je francuskim vladajućim krugovima posebno bilo stalo do unapređivanja trgovine sa Levantom. Nju je na neki način garantovala Turska, a postojala je mogućnost da je opasno ugrozi samo Rusija, naročito poslije osvajanja Krima. Stavljanje Krimskog kanata pod formalni suverenitet Petrograda sasvim je promijenilo političko-strateške i vojnostrateške pozicije vladajućih krugova na Nevi, ne samo prema Crnomorju, Bosforu i Dardanelima, već i prema čitavom Sredozemlju. Svi trgovački planovi ruskog juga upravljeni su prema novim putevima - na Sredozemlju. Iz osnova se počela mijenjati vojno-strateška i političko-strateška situacija na Istoku.
Osnažena dobicima mira u Kučuk-Kajnardziju (1774), ruska vladarka Katarina II (1729-1796) počela je da razmiljša o osvajanju novih područja pod suverenitetom Osmanlija. Nošena tako maglovitim željama, ona je više sanjarila i uobražavala nego što je realistički procjenjivala sve bitne elemente politike na Istoku. Ruska vladarka je započela o tome korespondenciju sa svojim austrijskim kolegom - Josifom II. Njihova prepiska ušla je u istorijsku nauku i pod imenom „Grčki plan Katarine II”. Taj „plan” je u stvari, izložen u dva Katarinina pisma iz 1782. U suštini, on samo predstavlja vladarsku solidarnost u pogledima na istočnu politiku. Postoji, doduše, i jedno pismo, iz januara 1895. koji su ga zvanične diplomatije jedne i druge sile uvijek uključivale u pregovore o suštinskim pitanjima politike na Istoku. To je i jedini dokumenat, što bi na neki način davao zvaničan karakter pregovorima što su neformalno vođeni o Istoku između Beča i Petrograda.

Promjena stava

Ruskoj vladarki je imponovalo da se u diplomatskim krugovima Evrope, u Beču pogotovo zna o njenim priželjkivanjima za osnivanje samostalne države u daljem toku Dunava - Dacije (od Vlaške, Moldavije i Besarabije). Sam Josif II nije izbjegavao da o tome vodi razgovore, po sugestijama svoga državnog sekretara Kaunica. Iz krugova habzburškog državnog vrha istaknuto je da je Austrija spremna da predloži liniju razgraničenja teritorija na Balkanu. Ona je trebalo da ide pravom linijom od Alute do sredine Medovskog zaliva. Zapadni dio teritorija od zamišljene linije trebalo je, po takvim preporukama, da potpadne pod suverenitet Austrije a istočni pod vlasti Rusije. Nije nezanimljivo istaći da se tada u krugovima bliskim ruskoj imperatorici počelo govoriti o obnovi „grčkog” carstva u Carigradu.
Dok su vladajući krugovi Petrograda i Beča razmišljali o tome i stvarali dosta maglovite planove kako da za sebe sačuvaju što povoljnije pozicije, Evropa se pribirala, znajući da tako lako ne padaju države i ne ruše se carstva, pogotovo ona koja su stvarana u krvi. Čim je umjesto Josifa II na prijesto Habzburgovaca došao Leopold II (1747-1792), zvanični krugovi Beča počeli su u mnogo čemu drugačije da rezonuju. Znali su, prije

svega, da je put do konačnog sloma turske dalek. Novom austrijskom vladaru je stoga prva državna briga bila da nova spoljnopolitička shvatanja vrati u realne okvire.
Zapadnoevropske sile su zapazile da ruska opasnost sve više prijeti Turskoj, pa ocijenile da se dalje ne može sjedjeti skrštenih ruku, tako da su užurbano otpočele da razmjenjuju mišljenja o diplomatsko-političkim radnjama, neophodnim za efikasno zaustavljanje ruske ekspanzije. Manje-više svim diplomatima vodećih zapadnih velikih država lebdio je u mislima Potemkinov lik. Svako je držao da je u pitanju politički strateg koji je sebi postavio životni cilj da Krim pretvori u vojno-politički placadarm za dalju rusku ekspanziju ne samo na Balkanu već i u Sredozemlju. Otomanski suveren je bio ohrabren takvim držanjem zapadnih država. To je i bio razlog zbog koga sultan krajem osamdesetih godina nije nimalo strahovao od toga da preduzme energičan nastup prema svom sjevernom susjedu, s kojim je, pored ostalog, trebalo prečistiti račune i zbog Krima. Bilo je jasno da se privremeni mir na Istoku mogao vaspostaviti, ali čvrst - nikad!

Reforme u Turskoj

Pokušaji nekoliko istaknutih otomanskih sultana da od sredine 18. stoljeća putem reformi zaustave opadanje moći Carevine ostali su samo pusta želja. Sve što su uradili sultani: Osman III (1754-1757), pa Mustafa III (1751-1773) i najzad Abdul-Hamid I (1777-1789), nije preporodilo Carstvo; ono je ostalo bez suštinskih reformi; kriza u njemu se nastavljala. Reforme su posebno otežavala dva snažna činioca - vjera i vojska. A to su, upravo, i bili elementi na kojima su se nekad uzdizale otomanska moć i slava. S druge strane, nesreća svih otomanskih reformi bila je u tome što su se one sprovodile odozgo, s državnog vrha, a ne iz same strukture narodnog i državnog bića.
Najveći napredak u reformskom pokretu oslabljenog Osmanskog carstva postignut je za vladavine istaknutog sultana - reformatora Selima III (1789-1807). Njegove reforme nijesu išle glatko. Njima su se opirale konzervativne struje u Carstvu, samovolja pojedinih lokalnih upravljača i naročito razulareni janičarski vojni red. Česti ratovi koje je otomanska vlada vodila s hrišćanskim državama samo su pokazivali da je vojska evropskih sila bolje obučena, da je imala bolji komandni kadar i bila bolje naoružana. Nikakvog napretka u državi nije moglo biti bez reforme vojnog sistema. Sultan-reformator je stoga i držao da mu prvi reformski korak mora biti preobražaj) čitavog vojnog aparata, njegovo dovođenje na stupanj vojnotehničkog i vojnoškolskog sistema Zapadne Evrope. A da bi takav zamašan posao obavio, morao je da izvrši i radikalne izmjene finansijskog sistema. Za pokriće ogromnih potreba reformi udareni su novi nameti na stanovništvo. Iako nešto malo reformisan, otomanski poreski sistem je pogoršavao poziciju seljaštva, a ono je predstavljalo najznačajniju proizvodnu silu Carstva. Sa takvim poreskim sistemom i sa takvim neuređenim finansijama Selim III je mogao samo da odloži rješavanje teške krize otomanskog društva za neko bolje vrijeme. Vojsku je, doduše, bio doveo do izvjesnog stepena koji je garantovao njezinu efikasniju upotrebu, mada se ona nije mogla porediti s armijama zapadnih velikih država, pa čak ni sa onim dva velika susjeda - Rusije i Austrije. Sam sultan-reformator bio je evropski obrazovan čovjek. Služio se metodima koje je nekad upotrebljavao reformator Rusije - Petar Veliki (1696-1725). Selimove vojne reforme nijesu proticale bez teškoća; janičari su predstavljali rak ranu - na vojnom organizmu Imperije. Oslanjajući se na tradiciju starih buna vođenih kroz čitavo XVIII stoljeće, oni su dizali pobune i protiv sultanovih reformi i protiv velikog vezira.
Teškoće za sprovođenje sultanovih reformi predstavljala je i okolnost što su dvije vodeće zemlje na Istoku, Rusija i Austrija, stalno težile da što snažnije i potpunije osiguraju strateške pozicije prema Turskoj. Zemlji koja je bila prinuđena da ratuje sa dva tako moćna susjeda teško je bilo sprovoditi reforme, pogotovo vojne.

Otpori na Balkanu

Sultan Selim III imao je među neposrednim saradnicima i nekoliko izrazito sposobnih državnika. Jedan od njih svakako je bio i Mustafa-paša Bajraktar, znameniti veliki vezir. Njegov reformski pokret ostavljao je zapažen trag u djelovanju otomanske države, ali ne po ritmu koji je sultan-reformator na početku očekivao. Zemlju su i dalje razdirale brojne suprotnosti. Kako se primicao kraj stoljeća, kriza u Turskoj se stalno produbljivala. Jedan od najteže prebrodivih elemenata koji je tu krizu još više komplikovao bio je snažan nacionalnooslobodilački pokret balkanskih naroda. On se postepeno pretvarao u razarajući činilac otomanskog sistema. Hrišćanski narodi na Balkanu živeći u svojim etničkim cjelinama, sačuvali su svoj jezik, običaje, narodnu kulturu, narodno običajno pravo i svijest o svom narodnom biću, tj. svijest o sebi i svojim dubokim istorijskim tradicijama, vezanim, po pravilu, za ona daleka srednjovjekovna razdoblja kad su bili u svojim samostalnim feudalnim državama. Turska vlast se oslanjala na etničku manjinu, čija nacionalna kulturna tradicija nije išla dalje od Korana. Izuzetak je predstavljao nevelik broj muhamedanskog plemstva. Tako je turskoj vlasti svakim danom sve teže bilo da vlada narodima kod kojih se budila nacionalna svijest, razvijale narodna pismenost i kultura. Takve političko-kulturne tendencije dobijale su stalan podsticaj od strujanja velikih ideja što ih je progresivni Zapad, a posebno revolucionarni Pariz, širio po Evropi. One su nailazile na pogodno tlo upravo kod porobljenih balkanskih naroda.
Najveću zabludu koja je obuzimala sultana - reformatora (Selima III) predstavljala je činjenica što je on, nošen željom da svoju zemlju preporodi, računao da mu može poći za rukom da sačuva trokontinentalno carstvo u granicama u kojima se nekad prostiralo. A to je upravo bilo neostvarljivo, pogotovo na područjima gdje je nacionalna svijest sve snažnije dobijala obilježja sa pečatom moderne građanske ideologije. Sam kraj stoljeća (XVIII) označavao je razdoblje u kome su porobljeni narodi pod turskom vladavinom na Balkanu svakim danom pokazivali da u razvoju društvene svijesti daleko nadilaze svoje porobljivače. Malo je primjera u evropskoj istoriji da seljaštvo, uglavnom siromašno, poluzavisno i zavisno, predvođeno seoskim trgovcima i bogatašima, preuzima ideologiju građanske klase, videći u njoj jedinu garanciju za emancipaciju, nacionalnu i socijalnu. Tako, recimo, Crnogorci nijesu imali ni građansku klasu, ni gradove, ali su na spontan način prihvatali građansku ideologiju i njezine tekovine, osjećajući da im ona donosi garanciju za egzistenciju i sigurnost u izgradnji domaćih organa vlasti.
Tada je crnogorsko plemenskvo ustrojstvo, kao specifičan fenomen balkanskog patrijarhaliteta, ušlo u duboku krizu, kako su to istakli neki istraživači (G. Stanojević). Ta se kriza sve više produbljivala s jačanjem elemenata centralne vlasti koji su sistematski rušili bratstveničku, plemensku i nahijsku izolovanost i

samovolju, zamjenjujući anarhiju i poluanarhiju redom i poretkom zemaljskim.

Polet Skadra

Pod sam kraj XVIII stoljeća zaoštrili su se mnogi državno-politički problemi u Otomanskom carstvu. Najteže su, svakako, bile otvorene pobune nekih lokalnih perifernih državnih poglavara. Najveći uticaj na istoriju balkanskih naroda imali su, dakako, političko-separatistički pokreti skadarskog vezira - Mahmut-paše Bušatlije (1779-1796) i onaj Ali-paše Janjinskog (1741-1822).
I bliža i dalja istorija Skadra i žitelja njegove neposredne i šire okoline tijesno je povezana s istorijom Crne Gore. Slično kao i Kotor, i Skadar je bio grad u kome se često odlučivalo o sudbini Crne Gore i njezinog stanovništva. Stariji, i naši i inostrani, pisci uočili su da je još u XVIII stoljeću došlo do snažnijeg privrednog poleta u nekim područjima Albanije, ne samo južne i srednje već i sjeverne. Na izmaku stoljeća došlo je do pojačanja uvozno-izvozne trgovine. Ona je pojedine gradove u Albaniji postepeno pretvarala u mala trgovačka središta Balkana. Iz pojedinih albanskih područja izvozili su se maslinovo ulje, vosak, prvorazredni duvan, krzno, koža, vuna, riba i suvo meso. Glavni grad sjeverne Albanije Skadar, povezan vodenim putem preko Skadarskog jezera sa Ulcinjem i njegovim pomorcima, otpočeo je pravu trgovačku i trgovačko-pomorsku ekspanziju. Pod sam kraj vijeka Skadar se pretvarao u trgovačko središte, zapaženo ne samo na ovom dijelu Balkana već po djelatnosti svojih trgovaca poznato i na širim područjima Levanta. U Skadru je bilo jako razvijeno i zanatstvo. U gradu su zanatlije bile čvrsto udružene i svoje esnafe, pa su se i neke ulice nazivale po zanatima i zanatlijama. Svi albanski gradovi su mahom bili utvrđeni, a sam Skadar, možda, i najutvrđeniji, po čemu je podsjećao na davno prohujala vremena gradova-država. Po izvještajima zvaničnih ruskih konsularnih agenata sa ovog dijela Balkana, Skadar je tada brojao blizu 20.000 žitelja. Po svoj prilici, ruski konsularni službenici su u taj broj unosili sve žitelje pašaluka (G. L. Arš).

Reforme u Turskoj

Pokušaji nekoliko istaknutih otomanskih sultana da od sredine XVIII stoljeća putem reformi zaustave opadanje moći Carevine ostali su samo pusta želja. Sve što su uradili sultani: Osman III (1754-1757), pa Mustafa III (1751-1773) i najzad Abdul-Hamid I (1777-1789), nije preporodilo Carstvo; ono je ostalo bez suštinskih reformi; kriza u njemu se nastavljala. Reforme su posebno otežavala dva snažna činioca - vjera i vojska. A to su, upravo, i bili elementi na kojima su se nekad uuzdizale otomanska moć i slava. S druge strane, nesreća svih otomanskih reformi bila je u tome što su se one sprovodile odozgo, s državnog vrha, a ne iz same strukture narodnog i državnog bića.
Najveći napredak u reformskom pokretu oslabenog Osmanskog carstva postignut je za vladavine istaknutog sultana - reformatora Selima III (1789-1807). Njegove reforme nijesu išle glatko. Njima su se opirale konzervativne struje u Carstvu, samovolja pojedinih lokalnih upravljača i naročito razulareni janičarski vojni red. Česti ratovi koje je otomanska vlada vodila s hrišćanskim državama samo su pokazivali da je vojska evropskih sila bolje obučena, da je imala bolji komandni kadar i bila bolje naoružana. Nikakvog napretka u državi nije moglo biti bez reforme vojnog sistema. Sultan-reformator je stoga i držao da mu prvi reformski korak mora biti preobražaj) čitavoj vojnog aparata, njegovo dovođenje na stupanj vojnotehničkog i vojnoškolskog sistema Zapadne Evrope. A da b i takav zamašan posao obavio, morao je da izvrši i radikalne izmjene finansijskog sistema. Za pokriće ogromnih poterba reformi udareni su novi nameti na stanovništvo. Iako nešto malo reformisan, otomanski poreski sistem je pogoršavao poziciju seljaštva, a ono je predstavljalo najznačajniju proizvodnu silu Carstva. Sa takvim poreskim sistemom i sa takvim neuređenim finansijama Selim III je mogao samo da odloži rješavanje teške krize otomanskog društva za neko bolje vrijeme. Vojsku je, doduše, bio doveo do izvjesnog stepena koji je garantovao njezinu efikasniju upotrebu, mada se ona nije mogla poreditі s armijama zapadnih velikih država, pa čak ni sa onim dva velika susjeta - Rusije i Austrije. Sam sultan-reformator bio je evropski obrazovan čovjek. Služio se metodima koje je nekad upotrebljavao reformator Rusije - Petar Veliki (1696-1725). Selimove vojne reforme nijesu proticale bez teškoća) janičari su prestavljali rak ranu - na vojnom organizmu Imperije, Oslanjajući se na tradiciju starih buna vođenih kroz čitavo XVIII stoljeće, oni su dizali pobune i protiv sultanovih reformi i protiv velikog vezira.
Teškoće za sprovođenje sultanovih reformi predstavljala je i okolnost što su dvije vodeće zeme na Istoku, Rusija i Austrija, stalno težile da što snažnije i potpunije osiguraju strateške pozicije prema Turskoj. Zemlji koja je bila prinuđena da ratuje sa dva tako moćna susjeda teško je bilo sprovoditi reforme, pogotovo vojne.

Otpori na Balkanu

Sultan Selim III imao je među neposrednim saradnicima i nekoliko izrazito sposobnih državnika. Jedan od njih svakako je bio i Mustafa-paša Bajraktar, znameniti veliki vezir. Njegov reformski pokret ostavljao je zapažen trag u djelovanju otomanske države, ali ne po ritmu koji je sultan-reformator na početku očekivao. Zemlju su i dalje razdirale brojne suprotnosti. Kako se primicao kraj stoljeća, kriza u Turskoj se stalno produbljivala. Jedan od najteže prebrodivih

Vjetrovi iz Pariza

U vrijeme vezirovanja Mahmut-paše Bušatlije Skadar je ušao u novovjekovnu istoriju Evrope i Otomanskog carstva, i to na široka vrata. Otkad je postao mutesarif Skadarskog ejaleta i dobio zvanje paše sa tri tuga, Mahmut-paša je postao čuven u istoriji čitavog Carstva po tome što je imao žarku želju da se potpuno odvoji od Carigrada. Kad je došlo do njegove pobune i do separatističke akcije Ali-paše Janjinskog, kao i one DZarzad-paše iz Damaska, Otomansku imperiju su počeli da potresaju neredi koji su dobijali karakter prave unutrašnje političke anarhije. Jedno vrijeme je najviše brige zadavao sultanu i Porti sam Mahmut-paša. Dugo vremena je bio zla kob za čitavo Carstvo. Publikovani su zapisnici sa sjednica Divana (Šabanović) iz kojih se vidi da je skadarski vezir krajem XVIII stoljeća više zadavao brige Carigradu nego bilo koja druga nedaća što se svaljivala na ugroženo Carstvo. Pošto su u strahu vazda velike oči, jedno vrijeme se čak na Divanu

izražavala bojazan da skadarski buntovnik ne obrne svoje trupe na prijestonicu. Skadarski vezir je bio relativno mlad, hrabar i preduzimljiv. Raspolagao je velikim bogatstvo i nije nikakvo čudo što se od njega ledila krv njegovim protivnicima na Porti. Jedno vrijeme mu je na Porti bio moćan zaštitnik glavni otomanski admiral (kapudin-paša) i tek kad je izgubio njegovu podršku, počeo je da mu splašnjava uticaj u Carstvu. Veliki uticaj u Albaniji i van nje zasnivao mu se, ipak, na nemalim finansijskim sredstvima koja su mu stajala na raspolaganju (jedno vrijeme ona su dosezala sumu od 40 miliona pijastri), kao i na snažnoj armiji, koja je, kako u kojem trenutku, mogla da naraste i do 25.000 ratnika.
Između ostalih otomanskih poglavara po prostranom Carstvu osobito snažan uticaj imao je Ali-paša Janjinski. Kontrolisao je veliki dio centralne i južne Albanije, kao i djelove sjeverne. Njegova se vlast protezala od Elbasana do Korintskog zaliva. Iako su i Mahmut-paša Bušatlija i Ali-paša Janjinski snažno uzdrmali otomansku vlast na prostorima Albanije, nije došlo do njihovih koordiniranih radnji protiv otomanske vlade. Njihovim primjerom inspirisali su se i neki drugi otomanski poglavari, kao Pazvan Oglu i DZazdar-paša iz Damaska.

Pad Bastilje

Dok su se na evropskom Istoku pripremali ozbiljni zapleti, svi pogledi bili su uprti u Pariz. U toj zemlji se očekivao rasplet, za koji su svi držali da može izazvati posljedice koje mogu izmijeniti tok stvari u čitavoj Evropi. Habzburška državna zgrada bila je neposredno ugrožena od revolucionarnih zbivanja u Parizu. Pred direktnom opasnošću od revolucionarne ideologije našlo se i čitavo ugarsko plemstvo. Nekad glavno opoziciono uporište protiv bečkog centralizma, počelo je da se okreće uz dinastiju, zaplašeno protivfeudalnim stremljenjima revolucionarnog Pariza. Poslije smrti Leopolda II (1792), došao je na habzburški prijesto Franc I (1792-1835) i bez mnogo dvoumljenja stavio se na čelo austrijske reakcije. Isto tako i konzervativna vlada u Mlecima okrenula se protiv francuske revolucionarne ideologije.
Dok je monarhija Habzburgovaca predstavljala respektivnu vojno-političku silu, Mletačka republika je tada preživljavala posljednje godine svoje teške agonije. Nekad moćna mediteranska sila, čiji se uticaj protezao po cijelom Sredozemlju, samo je životarila, brojeći posljednje dane, a za nove vladajuće krugove Pariza nije predstavljala gotovo nikakvu prepreku.
Velike ideje se šire i neispitanim putevima i čudesnim brzinama. Tako je bilo i sa ideologijom Francuske revolucije. One su se širile uprkos drastičnim protivmjerama koje je preduzimala konzervativna Evropa. Jedan od stubova evropske reakcije bila je država Habzburgovaca. Čitav javni život u zemljama Monarhije bio je podređen želji vladajućih krugova da na neki način zaustave širenje revolucionarne zaraze koja je poticala iz Pariza. I pored toga, u nekim zemljama Monarhije publikovane su vijesti o značaju i političkoj i društvenoj simbolici pada Bastilje („Leibacher Zeitung"), a zanimljiv događaj izazvan Francuskom revolucijom bila je Marinovićeva afera, koja je ljude u Ugarskoj podsticala da se otvorenije izjašnjavaju. U tom događaju učestvovali su i žitelji hrvatskog i srpskog porijekla, a iz tog pokreta je poniklo Društvo slobode i jednakosti, s ciljem da se Ugarska uredi na federativnom principu. Velikim idejama preporoda bili su zahvaćeni i liberalni krugovi srpske buržoazije u Ugarskoj. Njezini odjeci su se osjećali i u nekim krugovima na Temišvarskom saboru (1790), kad se zapažalo da se unose i u nacionalno-političke programe koji se tada formulišu.
Odjek ideja velike revolucije osjetio se i u Dubrovniku. Očekivalo se da će se one iz grada pod Srđem početi da šire i u zaleđu, svuda gdje se govorio **„ilirski jezik",** posebno u zemljama pod turskom vlašću. Idejna i politika strujanja evropskog Zapada tekla su u dva smjera. Jedan je označavao ideologiju kontrarevolucionarnog plemstva, a drugi je u prvi plan isticao osnovne principe revolucije. Još od novembra 1791. osjećala se u nekim jugoslovenskim zemljama intenzivna djelatnost protivnika francuske revolucije. To je posebno podsticalo mletačke inkvizitore da daju uputstva kako da se preduzimaju hitne mjere za borbu protiv francuskih revolucionarnih agenata. Kako je vrijeme odmicalo, jakobinski duh nalazio je načine da se širi po svim prostorima Evrope i Balkana. Već krajem novembra 1794. doputovao je iz Venecije u Dubrovnik poljski revolucionarni emigrant F. Marion; tu se zadržao nekoliko dana, da bi produžio za Kotor, gdje je, kako izgleda, stupio u kontakt sa Crnogorcima.
Tokom devedesetih godina XVIII stoljeća revolucionarna Francuska otvorila je nekoliko trgovačkih predstavništva u Evropi. Pri njima su djelovali revolucionarni komitti, a po svojoj djelatnosti bio je najpoznatiji u Ankoni, iz koga se širila propaganda protiv otomanskih vlasti na Balkanu. Ankonski komitet je djelovao po uputstvima Direktorijuma, a sa njim je imao vezu i vladika Petar I (1784-1830).
Odjek francuske revolucionarne propagande bio je izrazito snažan u Grčkoj. Tamo je revolucionarni prvak Rigas Valendinis, pored ostalog, širio propagandnu djelatnost, preko svojih pouzdanika, i u zemljama Podunavlja.

Odjeci Francuske revolucije

Ankona je bila jedan od najsnažnijih centara francuske revolucionarne propagande u zemljama Italije. „Trgovačko agenstvo" u tom gradu bilo je centar za širenje revolucionarne propagande u Albaniji, posebno kod katoličkog življa. Tada se pročuo Skadranin Nikola Suma (Nikolo Summa), pa ga je austrijski đeneral Bradi zadržao u Kotoru, navodno zbog toga što je zastupao francuske revolucionarne interese u Crnoj Gori. Crnogorski vladika Petar I brzo se oslobodio isključivosti prema francuskoj revoluciji, izražene u trenutku kad su u Crnu Goru prispjele prve vijesti o prevratu u Parizu. Kasnije je o zbivanjima u Francuskoj sudio kao i svaki progresivni političar, što će uskoro potvrditi događaji na osvitu sljedećeg stoljeća.

Kojim putem dalje

Pod sam kraj XVIII stoljeća bilo je u Crnoj Gori nekoliko istaknutih zemaljskih prvaka koji su, uz oslonac na neku čudnu prirođenu intuiciju, umjeli da sude ne samo o razlozima otomanskog uzmicanja u Evropi već i o složenom procesu propadanja moći i vlasti njihovog glavnog susjeda, čiji su gradovi na Primorju predstavljali u mnogo čemu izvor za održavanje života, pogotovo u čestim godinama suša i nerodice. A nekad snažna mediteranska pomorska sila (Mletačka republika), koja je svojevremeno pod kontrolom držala i istočne obale Jadrana i imala zadugo prevlast u istočnom Sredozemlju, počela je ubrzano da propada, tu pred očima

njihovih nekada vjernih saveznika - Crnogoraca. Razloga za to bilo je mnogo, a jedan je, dakako, bio u tome što je proteklo nekoliko decenija od otvaranja novog puta za Indiju i što je trgovina Sredozemlja prešla na obale Atlantika, u ruke moćnih trgovačkih kompanija novonastalih nacionalnih država. Na taj je način nekadašnji trgovački monopol stare Sinjorije bio potpuno razoren, a trgovina s Istokom, na čemu je Republika zasnivala svoje bogarstvo, počela je da opada, da se njezin državni dug povećava iz godine u godinu, a vlast u zemlji prelazi u ruke nekoliko porodica, koje nijesu znale šta će da čine s golemim bogatstvom. Iako je Venecija izlazila stalno slabija iz ratova koje je tokom XVIII stoljeća vodila protiv Turske, ipak je uspijevala, oslanjajući se na tradiciju nekadašnje slave i na diplomatsku vještinu, da politički tavori sve do pred sam kraj stoljeća, kad je zapala u tešku agoniju, iz koje nije mogla da nađe izlaz, jer ga nije bilo. Grubi životni realizam tjerao je Crnogorce da racionalno sude o propadanju svog nekad moćnog ratnog saveznika, ali ih je, zato, brinula misao na koju će od evropskih sila ubuduće da se oslone, barem na način kako su to u toku više od dva stoljeća činili s Mletačkom republikom. Dok je crnogorske starješine pritiskala takva briga, nastavljala se ruska ekspanzija prema jugu, prema Turskoj u prvom redu. Takav prodor ka južnim prostorima ogromne carevine, započet još 1768, okončan je mirom u Kučuk-Kajnardziju (1774). Ta se ekspanzija nastavljala ne samo ka Pricrnomorju i Crnom moru već i prema Sredozemlju uopšte, prema Balkanu posebno. Takva relativno otvorena političko-strateška orijentacija otvarala je mogućnost za diplomatsku i političku saradnju Petrograda i Beča.
Pošto su uočili da petrogradski vladajući krugovi svakim danom postaju sve važniji činilac u „utakmici velikih sila" oko prevlasti na Sredozemnom moru, Habzburgovci razrađuju planove za saradnju sa Rusijom, svjesni da sami ne bi mogli napraviti odlučujući prodor u one djelove istočnih teritorija najinteresantnije za osvajanje. Takvo gledanje dvije vlade evropskih sila najneposrednije zainteresovanih za poslove na Istoku - izazvalo je podozrivost zapadnih velikih država, u prvom redu Velike Britanije i Francuske. I francuski i britanski zvanični krugovi sa zebnjom su pratili priključenje Krima Rusiji, pogotovo kad su saznali da je on dobijen uz naklonost bečkog kabineta. Od trenutka kad je krajem osamdesetih godina došlo do sklapanja francusko-britanskog sporazuma, vlade ove dvije evropske sile počinju da upravljaju svoje poglede ka Istoku. Prva im je briga bila da ubijede otomansku Portu da zauzme odlučan stav prema svom sjevernom susjedu, uvjeravajući je da ne strahuje ni od toga da oružanom rukom ostvari ono što joj ne bi bilo moguće da postigne diplomatskim putem.
Od zaključivanja mira u Kučuk-Kajnardziju, otomanska vlada nije sakrivala otvorenu namjeru da iskoristi priliku kako bi izvršila reviziju njegovih odredbi, smatrajući da one ponižavaju Tursku kao veliku imperiju. Dok je otomanska diplomatija vodila dosta žestoku kampanju protiv petrogradskog kabineta, dotle je antiosmanska propaganda iz Rusije, potpomagana i iz nekih drugih zapadnoevropskih prijestonica, znatno doprinosila razaranju turske moći i kod hrišćanskih naroda na Balkanu ulivala i učvršćivala vjeru u skoro oslobođenje ispod osmanskog jarma.

Vladika se vraća

Dok je vladika Petar I Petrović Njegoš boravio nekoliko godina van zemlje, narodnim poslovima upravljao je guvernadur Jovan Radonjić. On je bio izuzetno snažna figura, osvjedočeni ratnik i narodni vođa, koji je svojim sunarodnicima ulivao povjerenje, trudeći se da preduzima korake sračunate, u prvom redu, na to da se u zemlji uspostavi takav red i da se više nikad ne ponove kobna iskustva iz 1785. godine. Novoimenovani crnogorski vladika povratio se u Crnu Goru u februaru 1786. i brzo se uvjerio da guvernadur Jovan Radonjić 1785. nije mogao više da učini od onoga što je postigao.
Odmah po povratku u zemlju vladika Petar I je, ne časeći ni časa, počeo da vrši pripreme za odbranu od novih pokušaja skadarskog vezira. Vladika je odmah zapazio da u narodu narasta želja za osvetom. Tu je okolnost trebalo iskoristiti. Prilike su pokazale da je Vladika bio ličnost prosto za to predodređena.

Vladičini putokazi

Prva vladičina briga bila je opravka Cetinjskog manastira, ne samo kao crkvenog već i narodnog središta, koje se nije smjelo dalje održavati u ruševinama. Odmah zatim on je počeo da obilazi zemlju, da miri zavađena bratstva i porodice, učvršćuje međuplemenske veze, mnoge kori zbog toga što su 1785. onako „sramotno" i „neslavno" dopustili da ih skadarski vezir ponizi i porazi. Riječi vladičine djelovale su snažno, otvarale sagovornicima vidike za izlaz iz teškoća, upućivale i podsticale bratstva, knežine, plemena i nahije na jedinstvo, na neraskidive veze u odbrani narodne cjeline, ako je bilo ko spolja ugrozi.
Dok se krajem osamdesetih godina Austrija pripremala da izvuče mač iz korica, i ruska vlada je odmah sebi stavila u obavezu da ne ostavi svog bečkog partnera da se sam nosi sa Osmanlijama po ratnim prostorima Balkana. Još početkom januara 1788. vicekancelar Osterman poslao je instrukcije ruskom predstavniku u Mlecima Mordvinovu da pokuša uspostaviti vezu sa nekadašnjim odmetnikom Porte, skadarskim vezirom Mahmut-pašom Bušatlijom i da, prije svega, stupi u tijesnu vezu s Crnogorcima. U duhu tako dobijenih instrukcija, Mordvinov je poslao specijalnog izaslanika za Skadar na razgovore sa Mahmut-pašom. Prepredeni skadarski mutesarif je prihvatio pregovore, ali je, pri tome, postavio uslove koje ruska strana nije mogla da uzme u obzir kao bazu za dalje razgovore.
Skoro istovremeno sa slanjem pregovarača sa skadarskim vezirom, prispjeli su u Crnu Goru vojni izaslanici bečke monarhije, kao i izaslanici iz Petrograda. S austrijskom vojnom delegacijom došao je i bataljon austrijskih vojnika, sastavljen uglavnom od Ličana, a ne malim količinama ratnog materijala. Iako se predstavnici saveznika dviju država nijesu otvoreno sukobljavali, brzo je među njima došlo do nesporazuma oko angažovanja crnogorskih oružanih odreda u zajedničkim vojnim poduhvatima. Takva mimoilaženja bila su u direktnoj opreci sa preporukama i ruskog i austrijskog vladara, izloženim deklarativno i u gramati ruske imperatorice Katarine II i u „patentu" austrijskog cara Josifa II.

Neodmjereni mutesarif

Pošto su na neki način izglađeni odnosi među ofiricima izaslanicima savezničkih država, otpočela su oružana dejstva oko gradova po Crnoj Gori. U početku se vojnim aktivnostima protiv otomanskih garnizona prilazilo s

dosta opreznosti, jer su obje savezničke strane, i austrijska i ruska, računale da će postići siguran sporazum sa skadarskim vezirom. A sporazum sa njim bilo je teško postići i predstavnicima petrogradskog kabineta, a pogotovo izaslanicima iz Beča. Prvima je vezir, pored ostalog, tražio 60.000 zlatnika, sumu neophodnu za potkupljivanje okolnih otomanskih poglavara. Zahtijevano je, isto tako, da petrogradska vlada uputi u albanske vode šest linijskih brodova i nekoliko fregata, što bi vezirovim snagama olakšalo prodor do Soluna i Carigrada, pri čemu bi njegove snage bile spremne da stave na raspoloženje ruskoj komandi 12.000 vojnika. Ovako megalomanski projekat skadarskog vezira, što je, istina, snažno zainteresovao neke ruske diplomate, samo je pružio nekoliko detalja za upotpunjavanje portreta neodmjerenog skadarskog mutasarifa. U pregovore s austrijskim predstavnicima Mahmut-paša nije stupio s istim očekivanjima. Austrijske je primio s podozrenjem, da bi poslije okončanja razgovora izdao naredbu svojim ljudima da ih u povratku poubijaju.
U pripremama oružanih udara na otomanske garnizone kudikamo veću preduzimljivost pokazivao je austrijski major Filip Vukasović od svojih ruskih kolega. Njegovu riješenost da se ogleda na bojnom polju s otomanskim protivnikom vjerovatno je podsticala i želja da se osveti skadarskom mutesarifu za vjerolomno ubistvo austrijskih oficira, učesnika na skadarskim pregovorima.

Udar na Spuž

Sredinom jula 1788. održan je na Cetinju zemaljski sabor. Na njemu je Vukasović igrao jednu od glavnih uloga. Baš u vrijeme kad se održavao sabor na Cetinju, prispjele su vijesti da je Mahmut-paša sa vojskom napustio Skadar i krenuo za Kroju. I vladika i guvernadur Radonjić, u dogovoru sa Vukasovićem, smatrali su da je nastupio povoljan trenutak za udar na turske gradove.
Guvernadur je tada čak pedlagao da se ispita mogućnost za pohod na sam Skadar. Tada su slate poruke Nikšićanima da očekuju da će uskoro „ćesarski barjak" da se zavijori na bedemima Nikšića. Upućeni su pozivi Nikšićanima i Brđanima da ustaju na oružje, da se kupe pod ćesarski barjak, da se dalje ne časi ni časa.
Krajem jula 1788. Crnogorci su iskoristili odsustvo trupa skadarskog vezira te su udarili na Žabljak sa 1.000 ljudi (uglavnom Crmničana i Riječana) pod komandom Mihaila Plamenca i serdara Đuraškovića. Odmah zatim izvršen je i napad na utvrđeni Spuž. Napadom je rukovodio hrabri Filip Vukasović, a bitka je potrajala od ranih od ranih jutarnjih časova do 2 sata poslije podne. U napadu je razoreno mnogo kuća, a napadnutima je pritekao u pomoć turski konjički odred iz Podgorice, ali su ga napadači suzbili, isto kao što su spriječili ispad branilaca Spuža. Okršaji pod Spužem produžili su se i u julu. Turski garnizon se nalazio na svakodnevnom udaru 2.000 Crnogoraca i 400 Vukasovićevih vojnika. Kad se činilo da se napadačima osmjehuje sreća, stigla je vijest da se Mahmut-paša Bušatlija povratio u Skadar i da hita na ratište pod Spužem. Čim su o tome obaviješteni, Crnogorci donose odluku da izvrše napad na Podgoricu, iako je skadarski vezir već s trupama krenuo u pravcu grada. Otpor prodoru vezirovih trupa nije bio najbolje organizovan, neka plemena su se odlučno branila, dok su druga tražila sporazum s vezirom. U sukobu s Piperima ranjen je i sam Mahmut-paša.
Neuspjeh pohoda na Spuž i Podgoricu različito su tumačili ruski i austrijski oficiri. Svako je htio da sa sebe skine odgovornost za loš uspjeh. U procjenama ratnih rezultata najkritičkije je rasuđivao vladika Petar I. On je okrivljavao zajedničku komandu što je preduzimala operacije sa nepripremljenim snagama za izvođenje složenih akcija. I ruski oficiri, a austrijski pogotovo, morali su biti iznenađeni činjenicom da vladika crnogorski, čovjek bez vojnih škola, oslonjen samo na dotadašnje životno i neveliko ratno iskustvo, drži lekcije oficirima dviju velikih monarhija.
Udare na Podgoricu i na Spuž Vukasović je shvatio kao lični poraz. Zbog toga je, ne konsultujući se mnogo sa svojim domaćinima i saveznicima, samovoljno, noću, bez znanja Crnogoraca, 7/8. IX 1788. napustio Crnu Goru. Vrlo je zanimljivo da Crnogorci nijesu mogli da zaborave Vukasovićevu hrabrost u izvođenju napada na Spuž i Podgoricu i vještinu u komandovanju.

Trebješani odlaze

Poslije Vukasovićevog odlaska iz Crne Gore na njenu političku scenu stupio je izaslanik ruske vlade, potpukovnik Marko Ivelić, Rišnjanin porijeklom (1740-1825), s relativno dosta novaca, donesenih iz Petrograda, a dijeleći ga po svome nahođenju, zamislio je da angažovanjem Crnogoraca, Brđana i Hercegovaca osvaja gradove po turskoj Hercegovini, računajući da je to moguće iz udobnih palača Risanskog grada. Kad je vidio da je to teško, napustio je i on Crnu Goru, a Crnogorci su ostavljeni da sami vojuju protiv ražešćenih Turaka. Njima sljedeće godine (1789) nije smetalo što među njima nije bilo ni ruskih ni austrijskih oficira, pa su ponovo napali na Spuž, ali su ga ovoga puta sravnili sa zemljom i razbili odred koji je spužanima poslao u pomoć Ibrahim-paša. Tada im je skadarski vezir ustupio Jednoško polje, samo za uzvrat da grad Spuž dalje ne napadaju. Pred sam kraj godine 15/26. XII Crnogorci su udarili na Žabljak i kod Odrinjske gore razbili vojnu pomoć koja je Žabljačanima hitala iz Skadra, potopivši pet lađa, nanoseći Turcima gubitke od 100 poginulih.
Krajem avgusta ove (1789) godine pokazalo se da djelovanje Marka Ivelića iz Risna ima i te kako značaj, bez obzira na to što su Crnogorci gledali na risanskog potpukovnika s dosta nepovjerenja i podozrenja. Njemu je krajem mjeseca pošlo za rukom da ubijedi prvake Nikšića, oslanjajući se najviše na Trebješane, da se izvrši napad na grad. Kako je taj poduhvat bio preduzet bez dovoljno priprema, Turcima je pošlo za rukom da napadače potpuno suzbiju, te su glavni akteri, Trebješani, bili prinuđeni da napuste svoja praroditeljska ognjišta, presele se u Poviju i Stubicu, zatim odatle u Moraču, odakle se kasnije jedan njihov dio preselio za Rusiju. Uloga Trebješana na novim staništima ostala je zapamćena u ratnoj istoriji Crne Gore.

Sukob među vođama

Početkom 1790 (28. I/8. II) skadarski vezir je sa 12.000 vojnika udario na Komane, ali su ga crnogorski odredi zaustavili i nanijeli mu ozbiljne gubitke. U vrijeme smirivanja prilika na ratištima prema Brdima i Hercegovini došlo je do izražaja razilaženje u pogledima na stanje u zemlji između dvije najistaknutije ličnosti - guvernadura Jovana Radonjića i vladike Petra I. Guvernadur je pokušavao na sve načine da potcijeni ulogu vladičinu, da ga okrivi za nedovoljan uspjeh ratnih dejstava na frontu prema skadarskom veziru, da mu upiše u grijeh i pregovore koje je svojedobno vodio s vezirom.

Iz sačuvanih izvora vidi se da je vladika teško podnosio sukob sa Radonjićem. Stoga je svim silama pokušavao da nesporazume stiša, da suparničkoj strani pokaže kako je spreman preći preko otvorenih uvreda. Pokazalo se da je na vladičina pleća palo teško breme odgovornosti, osobito kako da se sačuva narod od prijetnji iz Skadra, Mostara i Sarajeva, da se spriječi nesloga među nekim plemenima i pojedinim starješinama, da se suzbije opšta nesloga, da se narod sačuva od bolesti, gladi i nemaštine, da se otklone stare „mutnje i zađevice", nagomilane između žitelja podlovćenske Crne Gore i Brda. Pri tome vladika nije ispuštao iz vida vaspostavljanje normalnih susjedskih odnosa između Crnogoraca i Bokelja.

Pomoć iz Beča

Oficiri i vojnici koji su pod komandom Filipa Vukasovića ratovali zajedno sa Crnogorcima oko Spuža i Podgorice po povratku u Hrvatsku širili su najpovoljnije vijesti o Crnoj Gori i Crnogorcima. Neki od njih ostvarili su zapaženu karijeru u austrijskoj vojnoj hijerarhiji i gotovo do umrle ure održavali veze s Crnogorcima, kad god bi im se za to pružila prilika. Tako se postepeno širila solidarnost s crnogorskim narodom i njegovim oslobodilačkim naporima. To osjećanje je svakako moralo da djeluje i na vlasti Monarhije, te su i one od kraja XVIII stoljeća sa poštovanjem isticali primjer Crnogoraca. Dobrim dijelom u tom kontekstu treba posmatrati i fakat da je početkom februara 1790. imperator Leopold II donio odluku da u Crnu Goru uputi, za ono vrijeme, veću količinu ratnog materijala. Ta imperatorova odluka je u Crnoj Gori protumačena kao događaj od presudnog značaja za dalju poziciju crnogorskog naroda.
Bečkim zvaničnim organima bilo je poznato da među crnogorskim vodećim prvacima postoji dosta razilaženja, posebno među dvojicom najistaknutijih - vladikom i guvernadurom. Iskusnim državnicima habzburške države nije mogao ostati nejasan pravi motiv tih razilaženja. Nije im mogla ostati neuočena činjenica da su u pitanju dvije izrazito snažne figure, ali ni to da je vladika taktičniji, čovjek neuporedivo jače intelektualne snage. Od prvih susreta sa obojicom, još od 1777, zvanični organi u Beču starali su se da i s Radonjićem i s Vladikom njeguju dobre veze. Kad je imperator Leopold II bio primoran da donese odluku o dodjeljivanju ratnog materijala Crnoj Gori, zvanični organi u vladi su znali kakve efekte ta odluka može imati za tu nepokornu zemlju, pa je stoga bilo izuzetno važno kojoj od dvije vodeće crnogorske ličnosti ratni materijal treba da bude naznačen. Nađeno je najprikladnije rješenje. U ime vlade i imperatora - to je saopštio đeneral-major Henrici, istakavši da se sav kontingent naoružanja i municije šalje - **„vladici, glavarima i narodu crnogorskom".**
U julu 1790. iz Beča je dopremljeno 31.725 litara baruta, 63.610 litara olova, 137.000 kremenja, 35 risova papira za pravljenje fišeka, dva topa sa lafetima i ostali ratni materijal. Za podmirenje troškova transporta određena je suma od 300 dukata.

Stiglo oružje - došao mir

Odjek na koji je naišao prijem ratnog materijala u Crnoj Gori protumačen je tako što je Dvorski ratni savjet donio zaključak da ponovo ispita mogućnosti o slanju novih količina ratnih sredstava za Crnogorce. U tom smislu upućen je kao izaslanik kapetan Živković na razgovore sa vladikom. On je ostao pet dana na razgovorima i ubrzo zatim podnio izvještaj đeneral-majoru Henriciju. Tada je u Dvorskom savjetu u Beču postojao i prijedlog da se ispita mogućnost o otvaranju jedne operativne baze u Crnoj Gori. Rad na tome povjeren je đeneralu Pauliću. Ovaj je predlagao da se u Crnu Goru uputi 2.000 vojnika, pod komandom višeg oficira. Isto tako tražio je da se vladici pošalje pomoć od 600, a starješinama 800 dukata. Paulić je zatim zahtijevao da se ubrzo uputi u Crnu Goru 4.000 vojnika i oficira.
Prispjeće ratnog materijala iz austrijskih magazina ocijenjeno je u Crnoj Gori kao potez bečkog vladara od sudbonosnog značaja za Crnu Goru i za crnogorski narod. Sam vladika Petar I stigao je na obalu u okolini Budve sa 150 pratilaca da nadgleda istovar materijala i njegov transport za Crnu Goru u za to unaprijed pripremljene magazine. Danas može izgledati čudno da se toliki narod digne na noge da bi osigurao prevoz ratnog materijala, mada su tada i vladika i svi zemaljski prvaci, pa i čitav narod, u tom dragocjenom poklonu, prispjelom od bečkog imperatora vidjeli garanciju za svoju egzistenciju. Bez toga se nijesu mogli ničemu nadati, a sa tim su mogli biti sigurni u sebe i u svoju oružanu snagu. U tom času im je to i bilo najneophodnije.
Tih dana je od budvanske obale do crnogorske granice vrelo kao u košnici; na putu su se mogli susresti žitelji iz svih crnogorskih nahija, pojedinih plemena kao i iz Brda. Svako je hitao da pomogne zemaljskim vlastima u tome da se što prije i što bolje osigura tovar koji je garantovao opstanak naroda i zemlje. Po nekim svjedočanstvima, u transportu je učestvovalo oko 1.200 ljudi.

Kako čuvati ratni materijal

Pošto je prebačen čitav materijal, na Cetinju je održana zemaljska skupština i na njoj je vladika održao besjedu i „blagoslovio bečki dvor", iskazujući odlučnost da će dragocjeni poklon biti upotrijebljen u najdjelotvornije svrhe.
Način kako su Crnogorci primili poklon znamenitog austrijskog imperatora, kako su to objašnjavali i koja su ih osjećanja tada obuzimala, pokazivao je svu tragičnost društvene i političke zbilje, u kojoj život bez oružja i municije nije smatran pravim i punim životom.
Kako je vladika rasporedio dobijeni ratni materijal i kako ga je podijelio po nahijama, plemenima i knežinama - ne može se tačno naznačiti iz raspoložive građe. Zna se samo da je prilikom diobe bilo i sporenja, ali je sve to smirivala moćna vladičina riječ. Posebnu brigu za njega predstavljala je obaveza kako da se prispjeli i magacionirani materijal osigura, budući da u zemlji tada nije postojala stalna oružana formacija za takve i slične svrhe. No, i pored toga, vladika je morao da angažuje posebnu stražu za to, a za njezino plaćanje nije bilo para. On se najviše uzdao u misiju svoga rođaka popa Đoka Ivanovića, svojevremeno izaslanog u Beč, ali od njega nije pristizao odgovor. U vrijeme kad su ga morile najteže brige takve vrste, iskrsavala je nada u osvjedočenog prijatelja - đenerala Paulića. On je poslao poruku da je bečka vlada izdala nalog za dodjelu Crnoj Gori 6.480 forinti za pokriće troškova transporta ratnog materijala i za njegovo obezbjeđenje u Crnoj Gori. Đeneral je, istovremeno, stavio do znanja crnogorskom poglavaru da neće uzimati u obzir nikakve

peticije, pisma ili molbe iz Crne Gore, upućene bez vladičina potpisa. To je bio težak udarac za guvernadura Radonjića, zanesenog iluzijom da je nastupio pravi trenutak da ojača svoju ulogu u zemlji.
Cijela 1790. je proticala u znaku udvostručenih nada u Habzburšku monarhiju i njezine vladare. Zemlja koja je bila u stanju da Crnoj Gori pošalje tako spasonosan poklon budila je nova očekivanja. Baš u to vrijeme doputovali su u Crnu Goru ruski izaslanici - poručnik Papazoli i Manoli Salo. Oni su Vladici predali neke poruke, ali kakve - ostala je tajna.

Primirje i omraze

Smirivanje na austrijsko-ruskom ratištu protiv Turske odmah je počelo da se osjeća i na crnogorsko-turskom ratištu prema Skadru i Hercegovini. To smirivanje otvorilo je u zemlji samo po sebi neke pritajene nesporazume, sujete i nesuglasice. One su nekome davale oduška, mada je svako bio svjestan da one slabe narodno jedinstvo, otvaraju mogućnost za efikasnije djelovanje ljutih protivnika iz Skadra i Mostara. U početku je takav razdor donekle podsticao i Filip Vukasović. On je, čak, sebi dopuštao da u prepisci s guvernadurom otvoreno napada vladiku i „njegova prokletoga druga Dolćija". Guvernadur Radonjić je bio ličnost natprosječne ljudske energije, ali i velikih ambicija. To, u neku ruku, pokazuje i činjenica što je često slao svoje izaslanike kod zvaničnih ličnosti u Beč, nadajući se da će tim putem poljuljati vladičine pozicije u zemlji, što mu nije polazilo za rukom u neposrednom odmjeravanju snaga. Što je guvernadur bio uporniji, odgovorni činioci oko bečke vlade bili su prema njemu rezervisaniji. Sve više su iskazivali i povjerenje i poštovanje vladici Petru I.
Guvernadurovi izaslanici kod vlade u Beču često su upućivali pisma pojedinim habzburškim državnicima puna savezničke retorike i nacionalne patetike, dobrim dijelom i sa ciljem da svoga prvaka (Jovana Radonjića) stave u prvi plan bečke politike prema Crnoj Gori. Nijesu ova pisma i peticije guvernadurovih izaslanika ostajala bez utiska. To je i bio razlog te je vlada Monarhije, po imperatorovoj naredbi, donijela zaključak da u vrijeme uspostavljanja mira s Portom crnogorski narod „bude obuhvaćen amnestijom". Shodno takvoj vladinoj preporuci, u članu 1 mira u Svištovu, i crnogorskom narodu je data amnestija, kao i narodima Bosne, Srbije, Vlaške i Moldavije, zbog učešća u ratu protiv Turske.
Turska je u ovom ratu doživjela poraz u sukobu s ujedinjenim snagama dva moćna saveznika. I pored toga, neki otomanski dostojanstvenici, na čelu sa Jusuf-pašom, isticali su potrebu da se ne smeće s uma da je najpreča obaveza vlade u Carigradu da radi na povraćaju stare otomanske vojne slave i da stalno treba imati na umu borbu protiv nevjernika. Dok su na takav način rezonovali i sultan i njegovi prvi doglavnici, dotle se narod Imperije pregibao pod teretom teških nestašica, stalno udvostručavanih novim poreskim davanjima. Tada se govorilo da su mnogi požari koji su tada bjesnjeli Carigradom bili izazvani revoltom osiromašenog naroda, a ne djelovanjem piromana.
Dok se u Carigradu pojačavalo rasulo svake vrste, u prijestonici na Nevi širio se trijumfalizam, podstican neugasivim osvajačkim apetitima ruske vladarke.
I mala promjena reda stvari na Istoku izazivala je poremećaj u politici zapadnih velikih država, zaprepašćenih uspjesima ruskog oružja. Svaki dalji ruski prodor u oblast Crnomorja i otvaranje same mogućnosti da se ruskoj vojnoj sili omogući ulazak u Sredozemnomorski basen izazivao je uzbunu na Zapadu.

Vladičine pripreme

Uspostavljanje mira u Evropi, crnogorske vodeće starješine na čelu s vladikom Petrom I i guvernadurom Jovanom Radonjićem dočekali su s nadom da nastupaju nova vremena, kad će oružje moći barem privremeno da se odloži i da rad postane mjera vrijednosti. Veći dio naroda je u to više sumnjao nego vjerovao. A kad su se svodili računi potonjeg ratovanja, svako je držao za najveću tekovinu svakako to što „u ovom ratu Brda sasvim pristadoše Crnoj Gori", i otada su žitelji Bjelopavlića, Pipera, Rovaca i Morače smatrali se faktički prisajedinjenim Crnogorcima.
Snagu Crne Gore umanjivale su ljute zavade i omraze među pojedinim bratstvima i plemenima a naročito krvna osveta, koja se prenosila s koljena na koljeno. Uništiti takve pojave bilo je teško, iako su zemaljski prvaci, koji su tada stajali na čelu Crne Gore, bili zaista ličnosti od iskustva; poznavali i dušu naroda i osjećali kako bije svaki njegov damar. Da nered nije razdirao zemlju, vladika Petar I bi vjerovatno preduzeo putovanje u neku od evropskih prijestonica da potraži materijalnu i moralnu podršku, kako bi u zemlji zaveo red, bez kojeg se dalje nije mogao zamisliti nikakav progres. Mletačkim vlastima u Kotoru, iako je njihova snaga tada bila na izdisaju, nije mogla promaći iz vida činjenica da se vladika Petar I priprema da obrazuje „vladu u zemlji".
Početak devedesetih godina XVIII stoljeća počeo je da obilježava u pojedinim prijestonicama Evrope i otvoreni strah od revolucionarne ideologije koja se iz Francuske širila na Istok. Tada u Habzburškoj monarhiji nastupa era reakcije izazvana revolucionarnom ideologijom što se poput bauka širila s evropskog Zapada. Njezin glavni nosilac je bilo ugroženo ugarsko plemstvo, oslonjeno na sve profeudalne snage koje su počele da se pribiraju i preduzimaju mjere zaštite od udara revolucionarne ideologije. Ona se kao zaraza širila po uznemirenim zemljama Evrope. U društvu se, inače, ništa ne širi kao revolucionarne ideje.
Čim je francuska revolucionarna praksa istakla ideju o pravima čovjeka i naroda i o nacionalnoj ravnopravnosti - na Balkanu su počela komešanja. Porobljeni narodi su shvatili da njihova nadanja za svrgavanje tuđinske vlasti dobijaju svakim danom realne izglede. Nimalo nije slučajno što je vlada Monarhije svim sredstvima vodila borbu protiv revolucionarne Francuske. Ona je na taj način branila načela na kojima je počivala habzburška državna zgrada. I nije slučajno što su vojni organi Monarhije s posebnom pažnjom prikupljali dobrovoljce za borbu protiv revolucionarne francuske vlade. Veliki prijatelj Crne Gore, đeneral Paulić nudio je u decembru 1792. materijalnu podršku samo ako mu se iz Crne Gore osigura dvije-tri hiljade dobrovoljaca.

Širenje jakobinskog duha

Iako vladici Petru I nijesu bile po volji neke antireligijske crte francuskih revolucionarnih prvaka, mudri crnogorski vladar je odmah razglasio odluku zbora po kojoj niko nije smio prikupljati dobrovoljce za borbu

protiv Francuske. Ta je odluka pobrkala namjeru Vićenca Vlatkovića za prikupljanje dobrovoljaca protiv revolucionarnog Pariza. Slične akcije poznatog pustolova „feldmaršala" Dimitrija Vujića odbio je na sličan način.
Kako je vrijeme odmicalo, jakobinski duh se sve snažnije širio Evropom i Balkanom. Počele su da se stvaraju tajne revolucionarne organizacije u ponekim centrima italijanskih zemalja, da se otuda upućuju povjerljivi emisari u pojedina središta zapadnog Balkana.
Počela su da niču revolucionarna žarišta u nekim centrima italijanskih zemalja, da se otuda upućuju revolucionarni emisari u neke oblasti zapadnog Balkana. Trebalo je iskoristiti priliku da se stvori bilo kakva tačka oslonca protiv feudalnih monarhija Evrope i njihove konzervativne ideologije, što su se kao štit bile ispriječile prodoru ideja preporoda koje je otpočeo da zrači iz Pariza.

Skadarski moćnik

GODINE PREOKRETA

Od trenutka kad je pao pod otomansku vlast Skadr a zatim i Skadarski sandzakat igrali su izuzetnu političko-stratešku i vojno-stratešku ulogu u turskom nadiranju ka Srednjoj Evropi. Sandzakat se preko Crne Gore direktno dodirivao sa južnim mletačkim posjedima na ovom dijelu Balkana (Albania Veneta). Svi skadrski veziri, bez izuzetka, stalno su pokazivali težnju da u korijenu uguše pokret za emancipaciju Crne Gore. To su posebno, s neskrivenom strašću, nastojali veziri iz porodice Bušatlija. U tom pogledu se najsnažnije isticao njihov najznamenitiji predstavnik - Mahmut-paša Bušatlija.
Početkom i sredinom devedesetih godina XVIII stoljeća Skadarski pašaluk je obuhvatao relativno široka područja sjeverne i srednje Albanije, Kosova, jednog dijela Makedonije, dio Crne Gore i relativno široku oblast crnogorskih Brda. Na toj teritoriji Mahmut - paša je figurirao i kao Portin namjesnik i upravitelj, ali više kao samostalan gospodar. Na prostoru pašaluka imenovao je lokalne poglavare, od kojih su se posebno isticali Mahmut-paša Begoli u Peći, Osman-paša u Kavaji, Hasan-paša u Tirani, Abdul-beg u Gusinju, Jusup-beg u Dibri, Ahmet-paša u Elbasanu i Asan-beg, čuveni hotski prvak.
Skadarski pašaluk je bio relativno gusto naseljen. Vezir je imao mogućnost da u svako doba podigne na oružje jake snage. Početkom devedesetih godina V. P. Kočebuj izvještavao je A. A. Bezborotka da je vojna snaga skadarskog vezira daleko nadilazila one kojima je raspolagao njegov suparnik Ali-paša Janjinski. Savremenike je zadivljavala čvrstina vlasti uspostavljena u Skadrskom pašaluku. Nju je suvereno kontrolisao moćni vezir. Dobrim dijelom to je ostvarivao tako što je na važne položaje u pašaluku imenovao svoje srodnike - Dračom je upravljao njegov sinovac, do je drugi (Mehmed-paša) bio guverner Prizrena, a brat, Ibrahim-paša) bio guverner Prizrena, a brat, Irahim-paša, gospodario je Elbasanom. U takvom sistemu vladanja i odnosa vodio je i samostalnu finansijsku politiku, posebno poresku, ne dopuštajući sultanovim sakupljačima poreza da neposredno prikupljaju dažbine od poreskih obveznika. U nekim trenucima vladavine sam je raspisivao izvanredne poreze, vodeći računa da najtežim nametima optreti imućne slojeve, ne praveći pri tome razliku među muslimanima i hrišćanima. Veliki dio novca priticao je u njegovu kasu od monopola nad trgovinom, monopola kojim je, bez ičije dozvole, kontrolisao privredni život na području čitave Albanije. Pred kraj vezirovanja raspolagao je kapitalom procijenjenim na blizu deset miliona pijastri.

Oslonci vlasti

Vlast Mahmut-pašina bila je čvrsta. Njena stabilnost se zasnivala na činjenici da je položaj hrišćanskog življa u pašaluku bio povoljniji nego u bilo kojoj administrativno-upravnoj oblasti evropske Turske. Vezir se strogo držao načela vjerske tolerancije. I hrišćanskim podanicima (pretežno katolicima) garantovao je pravo podizanja bogomolja).
Vezirova oružana sila u trenucima mobilizacije mogla je da doseže do 40.000 vojnika, a njenu udarnu snagu činili su brđani - Albanci - katolici i muslimani iz Malesije, tada snažno neraspoloženi prema sultanovoj vlasti i svemu onome što je preporučivano iz Carigrada. To je dovitljivi vezir umio i te kako da iskoristi u sukobima sa sultanovim trupama, raspaljujući kod svojih oružanih formacija osjećaj albanske samobitnosti.
Bušatlija je imao i flotu. Nju su sačinjavali dvadesetak manjih brodova, naoružanih sa po desetak topova. Flota mu je bila ukotvljena u ulcinjskoj luci. Pred kraj života izdao je zapovijest da se u Ulcinju pristupi izgradnji jedne manje fregate naoružane sa trideset topova.
Skadarski vezir je učvršćivao svoju vlast, pored ostalog, i sistemom ekonomskih i poreskih olakšica, čime je snažno podsticao trgovačku i zanatlijsku djlatnost u pašaluku, a u Skadar se razvio do nivoa jednog od najznačajnijih centara u Evropskoj Turskoj. Po obavještenjima koje je s rezervom primao ruski generalni konzul za Dalmaciju A. Đika, u Skadru i okolini je tada živjelo mnoštvo stanovnika (nekoliko desetina hiljada), od kojih su najveći dio predstavljali hrišćani, mahom katolici.
Po načinu upravljanja pašalukom, sastavljenom od stanovništva nekoliko naroda i triju vjera, skadarski vezir je skretao na sebe pažnju i žitelja u drugim turskim oblastima, pritisnutim teškim bremenom feudalnih davanja. Nije ga slučajno jedan sarajevski hroničar nazvao zaštitnikom od nasilja.

Portret jednog silnika

Mahmut-paša Bušatlija spada u red istaknutih ličnosti balkanske istorije, čiji je portret veoma složeno do kraja naznačiti i ocrtati. Bio je vješt do prepredenosti. Znalački je umio da zaigra na kartu protivurječja između vodećih evropskih država i Porte, nudio turskim protivnicima usluge, dajući, istovremeno, izjave vjernosti sultanu - kako mu je kad zatrebalo. Vjerolomstvo mu nije bilo tuđe načelo u politici. Ništa mu nije smetalo da prihvati tuđe izaslanike, da ih gosti i okruži pažnjom, nagradi darovima, da bi, pošto ih isprati s posebnim ceremonijalom, za njima poslao povjerljive ljude da ih poubijaju. S ledenom ravnodušnošću je smicao protivnike, zarobljenike i taoce. To je ponekad činio i svojom rukom. Bio je bezumno hrabar i ko zna šta bi sve postigao na ratnim popriштima Balkana da je pod komandom imao ujednačen borbeni moral jedinica svoje relativno brojne armije.
Mahmutpaša je bio krupne tjelesne građe, ćutljiv i uvijek namršten, sumornog izgleda. Bio je neustrašivog

ponašanja, a ostavljao je utisak stalne uznemirenosti i zabrinutosti. Vazda je od nečega strahovao, kao da ga je nešto stalno progonilo. Nije ličio na istočnjačke vezire, sladostrasnike i hedoniste, živio je jednostavno, bez raskoši i sjaja, odijevao se skromno, na albanski način. Za vrijeme zvaničnih posjeta diplomatskih i konzularnih predstavnika ili stranaca, uvijek se kretao s velikom oružanom pratnjom, a za pojasom je vazda nosio dva pištolja i dugački istočnjački handzar.
U vezirovim odnosima s predstavnicima vlade u Carigradu bilo je trenutaka kad je otomanske ministre hvatala panika, kad se strahovalo da ne obrne svoje trupe na prijestonicu. Njegovi protivnici na Porti pretjerivali su u procjenama o njegovim realnim mogućnostima, ali se nijesu varali u tome da je u licu skadarskog buntovnika izrasla snažna figura, s kojom je teško bilo izaći na kraj metodama starovremenih otomanskih načina obračunavanja.

Ljuti protivnik

Malo je ko od ondašnjih savremenika na Balkanu procjenjivao opasnost od Mahmutpašinih planova kao crnogorski vladika i gospodar Petar I Petrović Njegoš. Vladika je, zapravo, držao da Crna Gora u svojoj mnogovjekovnoj oslobodilačkoj tradiciji nije sticala ljućeg protivnika.
Pošto je izašao kao pobjednik protiv Portinih kaznenih ekspedicija 1787, skadarski je vezir počeo da pravi planove o teritorijalnim proširenjima i o stvaranju samostalne države, pod čiji je suverenitet trebalo da uđu oblasti crnogorskih Brda, čitava podlovćenska Crna Gora, Mletačka Albanija, južni dio Dalmacije, sve do Dubrovnika.
Vođen nekom čudesnom intuicijom, Mahmutpaša je na vrijeme osjetio da se interesi Francuske suprotstavljaju pogledima Beča i Petrograda i da je francuska politika na Istoku u ekspanziji. Zbog toga je preduzeo korake da uspostavi vezu s francuskim republikancima, znajući da su oni tada zastupali gledište da turska vlast na Balkanu treba da se održi. Već u maju 1795. jedna Napoleonova pomorska ekskadra doplovila je pod Skadar, iskrcala nekoliko francuskih oficira i inženjera, koji su imali obavezu da pomognu u organizovanju Mahmutpašine vojske i poboljšanju fortifikacijskih sistema na području Skadra, prije svega. U julu 1796. iz Francuske je Mahmutpaša dobio 7 galera natovarenih hranom i municijom.
Krajem aprila 1795. doputovao je u Skadar sa velikom svitom Portin kapidzibaša da saopšti nekadašnjem buntovniku sultanovu odluku o pomilovanju i vraćanju zvanja paše od tri tuga, kao i funkcije seraskera čitave sjeverne Albanije. Zapovjednicima Đakovice, Prištine i Kroje naloženo je da se stave pod vrhovnu upravu skadarskog vezira. Po obavještenjima španskog predstavnika u Carigradu, sultan je donio ovakvu odluku na posredovanje španskog kralja. Tu je vijest u neku ruku potvrdio i francuski *Monituer*, uz napomenu da je od Bušatlije zatraženo da isplati sve zaostale novčane obaveze.
Mahmut-pašini odnosi s vladom u Carigradu poremećni su početkom 1976. godine. Tada je izgledalo da će ponovo doći do sukoba. Prilike su se, međutim, brzo smirile. Vezir je počeo da se priprema za napad na crnogorska plemena Pipere i Bjelopavliće.

Zastrašujuća poruka

U proljeće 1796. i malo upućeniji posmatrtači zapažali su da se odnosi skadarskog vezira s Crnom Gorom pogoršavaju. Svi su bili ubijeđeni da je oružje ostalo kao jedino sredstvo za okončanje sporova. A neposredan povod za nastalu krizu poticao je od vezirove želje da Pipere i Bjelopavliće drži u potpunoj pokornosti i da ih kazni za samovolju. Žitelji ova dva plemena crnogorskih Brda potvrdili su svoju želju da žive u zajednici sa Crnom Gorom u posljednjem ratu protiv Turske, u kojem su učestvovali zajedno sa austrijskim i ruskim vojnim izaslanicima.
Sredinom 1796. skadarski vezir započeo je otvoreno vojne pripreme za napad na Crnu Goru. Do početka juna nije se znalo kojim će pravcem usmjeriti svoje u Skadru koncentrisane grupe.
Svak je bio ubijeđen da se Crnogorcima i Brđanima ne piše dobro.
Čim je vladika Petar I dobio pouzdane podatke o vezirovim namjerama, zatražio je 28. i V/9. VI od njega objašnjenje o svrsi gomilanja tolikih snaga. U vezirovom pismenom odgovoru isticala se kategorična izjava da nema namjeru za udar na Crnu Goru, već na Pipere i Bjelopavliće, zbog toga što su se osilili, i „puteve zatvorili, i u gradove turske zabun učinili". Završene misli vezirova pisma odisale su zastrašujućom porukom: da će svakoga ko bi eventualno pokušavo da pomogne Brđanima „ćerati ljutom Albanijom".

Bitka na Martinićima

Mahmut - paša je vjerovao da će njegovo pismo predstavljati dovoljno upozorenja Crnogorcima da ostalnu mirni. Sva je prilika, nije očekivao da će od vladike dobiti poruku (10/21. VI): da su mu Brđani isto što i Crnogorci - braća i da će ih uzeti u zaštitu. Podsjećajući vezira na činjenicu da mu je 1785. "crkvu i manastir na Cetinju opalio i razorio", vladika je, uzgred, napomenuo da Crnogorcima, nije dozvolio 1787. da mu udare u leđa, kad je sultanova vojska napadala Skadar, držeći se moralnog načela: da na protivnika ne treba nasrtati kad zapadne u nevolju. Završavajući pismo riječima da se prođe "sirotinje brdske", da se ne bi uzaludno prolijevala krv, vladika je, bez velike retorike, onako kao da neće, zaključio - „ako li nećeš, hvala da je Bogu! A mi ćemo se od tvoje sile i napasti, s pomoću Božjom, braniti dokle jedan teče!" Koliko etike, ljudske i državničke energije u ovim jednostavnim riječima!
Ako Mahmut-pašino pismo nije mnogo uzbudilo vladiku, ni vladičino nije smirujuće djelovalo na vezira. Krajem juna Mahmut-paša je izdao naredbe prednjim djelovima svoje vojske da kreću ka Podgorici. Čim su to uočili, bjelopavlićki i piperski prvaci poslali su svoje predstavnike na Cetinje kod Vladike da od njega zatraže pomoć. Po njihovom dolasku, vladika je sazvao sabor na Cetinju za 20.VI/1. VII 1796. Na njemu, kako izgleda, nijesu bili Crmničani, kako se u nekim svjedočanstvima ističe, zbog radova na prikupljanju ljetine i "rati domaće", ni Riječani, jer su nekoliko dana ranije održali svoju nahijsku skupštinu, na kojoj su energično izrazili spremnost za otpor Turcima, osuđujući kolebljivost nekih svojih prvaka.
Na saboru je izglasan tekst znamenite Odluke o pomoći Brđanima. Najznačajniji njezin dio predstavlja deklarativna izjava „da hoćemo svi suproć opštega hristijanskoga neprijatelja za pravoslavnu vjeru i zakon", za „našu predragu slobodu i voljnost našu", „za ljubezno otečestvo, za crkve i manastire", „za žene i djecu

našu vojevati i truditi se, svom snagom i krjepošću, da bi ne dopustili na sebe i na posljednje naše žestoki jaram agarjanski". Svi učesnici sabora su se zakleli na krst i na jevanđelje da će ispuniti ovu saborsku odluku i obavezu.

Snagom zakona

Prvi put u istoriji Crne Gore na zemaljskoj skupštini se izglasava pismena odluka koja je zakonskom snagom obavezivala zemaljske prvake i starješine i svakog za oružje sposobnog stanovnika da zaštitu otadzbine shvati kao osnovnu građansku obavezu.
Užurbane pripreme Crnogoraca, kao i vijesti koje su pristizale iz Skadra, nijesu slutile na dobro. I jedno i drugo podsticalo je kotorskog izvanrednog providura Lorenca Soranca da sredinom juna obavijesti generalnog providura za Dalmaciju o pokretu vojske skadarskog vezira ka Piperima. Izvanredni providur nije propuštao priliku da svog pretpostavljenog upozori na slabost mletačkog odbrambenog koridora prema Crnoj Gori. Pred kraj juna zahvalio je vladici na obavještenjima o smjeranjima turskih grupa.
O opasnostima za sigurnost mletačkih teritorija obavijestio je Lorenca Soranca i arhibiskup barski, gotovo istih dana kad je dobijena nova poruka od crnogorskog vladike. To je, vjerovatno, i natjeralo kotorskog izvanrednog providura da ponovi zahtjev vlastima u Zadru da ozbiljno shvate upozorenje o slabostima odbrambenog sistema čitave Mletačke Albanije. Kotorski izvanredni providur je preporučivao mletačkom vicekonsulu u Skadru da ga redovno obavještava o svim pojedinostima vezanim za Bušatlijine vojne pripreme.
Uznemirenost vlasti u Boki Kotorskoj prelazila je u paniku. Nijesu se lako zaboravljale uspomene na 1785. i poharu Crne Gore i Paštrovića. Za vladiku i Crnogorce dovoljna je u tom trenutku bila i solidarnost koju je Soranco nepokolebljivo izražavao.
Crnogorci su željeli da svog starog ratnog saveznika stalno obavještavaju o svim pojedinostima važnim za sigurnost Boke Kotorske. Zbog toga je guvernadur Jovan Radonjić požurio da obavijesti izvanrednog providura o posljednjem saboru na Cetinju, izražavajući zabrinutost zbog činjenice što se tada u Kotoru nije nalazio vojvoda Albert, za koga je držao da bi u datim prilikama Crnoj Gori „mnogo valjao".

Cilj Dubrovnik

Sredinom juna Lorenco Soranco je nastavio da u Zadar šalje uznemirujuće izvještaje, ponavljajući misao da na čitavoj teritoriji Mletačke Albanije nema dovoljno nacionalnih trupa i da vlada dosta velika oskudica u artiljerijskim oruđima.
Izvanrednog providura u Kotoru je stalno snabdijevao svježim vijestima budvanski podesta Andrea Paskvaligo. On je prvi od mletačkih zvaničnika potvrdio vijest da Bušatlija, poslije udara na brdska plemena, ima namjeru da preko Crne Gore krene na Tivat, da zauzme tamošnje solane. Sve je to stvaralo u Boki atmosferu straha, neizvjesnosti i panike. Nju su svojim ponašanjem podsticali predstavnici vlasti. Svako ko je umio dublje da sudi o stvarima mogao je da zapazi da su Republici dani bili odbrojani. Najviše zbunjenosti pokazivao je sam izvanredni providur - Lorenco Soranco. Početkom jula ponovo je zatražio od vicekonsula u Skadru obavještenje o vezirovim poduhvatima. A u prepisci s vladikom, osobito pojačanoj u toku prve polovine jula, stalno je ukazivao na izvjesnost da se Crnogorci u Mlečane ne mogu nadati.
Glasovi o Mahmut-pašinim pripremama brzo su se širili, preuveličavali, dotjerivali, ali se nijesu izmišljali. U Dubrovniku se o svemu na vrijeme saznavalo. Ruski generalni konsul kod dubrovačke vlade takođe je o svemu blagovremeno saznavao najvažnije podatke. Još krajem juna obaviješten je o vezirovoj namjeri za udar na Pipere i Bjelopavliće. Sredinom sljedećeg mjeseca doprlo mu je do ušiju da je turski kazneni korpus pripremljen za pohod, a da je osnovni razlog za to bio taj što su žitelji Bjelopavlića i Pipera potvrdili svojim ponašanjem da su prosti odmetnici („les rebelles") sultanovi. Početkom avgusta prispjela je ruskom generalnom konsulu u Dubrovniku pouzdana vijest da je skadarski vezir sakupio 15. 000 Arbanasa, spremnih da odmah krenu na okorjele sultanove buntovnike.
Vladika Petar I je pretpostavljao da planirani udar na Pipere i Bjelopavliće predstavlja samo prvu fazu političko-strateškog plana za prodor do Dubrovnika. U pismu dubrovačkom senatoru Luki Puciću, govoreći o tome, isticao je kako se Bušatlija nije usuđivao da ostavi iza sebe borbene žitelje poznatih plemena crnogorskih Brda, strahujući od njihovog udara s leđa.

Prikupljanje snaga

Pošto je sakupio trupe u sjevernoj Albaniji i ojačao ih odredima iz nekih brdskih plemena, Bušatlija je izdao naredbu za pokret ka Podgorici, tu ostavio jedan odred, pod komandom svog sinovca, a s glavninom krenuo ka Spužu, gdje su mu prednji odredi zauzeli pozicije blizu brda Visočice, nasuprot položajima koje su zaposjeli Brđani i Crnogorci.
Crnogorska vojska nije jednovremeno pošla u Bjelopavliće, gdje su se u rejonu sela Slatine okupljali odredi iz Pipera, Bjelopavlića i graničnih plemena. Iako su pojedini odredi iz podlovćenske Crne Gore upućeni ka Slatini odmah poslije sabora od 20. VI/1. VII, Vladika i guvernadur su se i dalje zadržali na Cetinju da nastave s prikupljanjem vojske.
Neposredno poslije sabora od 20. VI/1. VII, vladika je obavijestio crmničkog protopopa Todora i ostale starješine o postignutom dogovoru, na kome „učinismo i knjigu od jedinstva i sloge među sobom pisasmo... da se branimo i ginemo, i da se ne izdajemo". Siguran u to da će Crmničani prihvatiti odluke sabora, vladika ih je uvjeravao da skadarski vezir ima namjeru da odmah krene na Crnu Goru, ukoliko mu pođe za rukom da pokori Pipere i Bjelopavliće.
U julu se na Cetinju stalno vijećalo, pripremali oružani odredi, dijelili barjaci i raspaljivao borbeni moral, a 5/16. VII održano je posljednje zasijedanje sabora. Odmah poslije toga glavnina crnogorske vojske, na čelu s vladikom krenula je prema Slatini. Prije odlaska, vladika je uputio istorijsko pismo Grbljanima, s kojima su Crnogorci vazda dijelili dobro i zlo, u kome je, između ostalog, poručivao: „Evo čuste da paša skadarski sakupi preveliku vojsku i zahiru, što nije toliku prije niko učinio!" „Braćo, da znate to se ne prikuplja za Brda sama, ni za nas, nego za dalje. Sad, braćo, mi evo pođosmo k njemu, da našu krv prolijemo za hrišćansku

pravu vjeru". Vladičino pismo je imalo veliki odjek. Kneževi grbaljski predlagali su tada izvanrednom providuru Lorencu Sorancu da sakupi vojsku u manastiru Stanjevićima, odakle je lako mogla biti upućena gdje bi se za to ukazala potreba. Ubrzo zatim izvanredni providur je dobio još jedno upozorenje, isto od grabaljskih kneževa.
Vezirove pripreme pratila je s pažnjom evropska diplomatija. Čak je i francuski Moniteur od 25. III 1796. javljao o vezirovim sumnjivim vojnim pokretima i izražavao strahovanje da to može dovesti do novih zapleta u Evropskoj Turskoj.
U broju od 10. avgusta Moniteur je obavijestio svoju i evropsku javnost da vezir kreće sa 20.000 vojnika na Crnu Goru.

Odlučan juriš

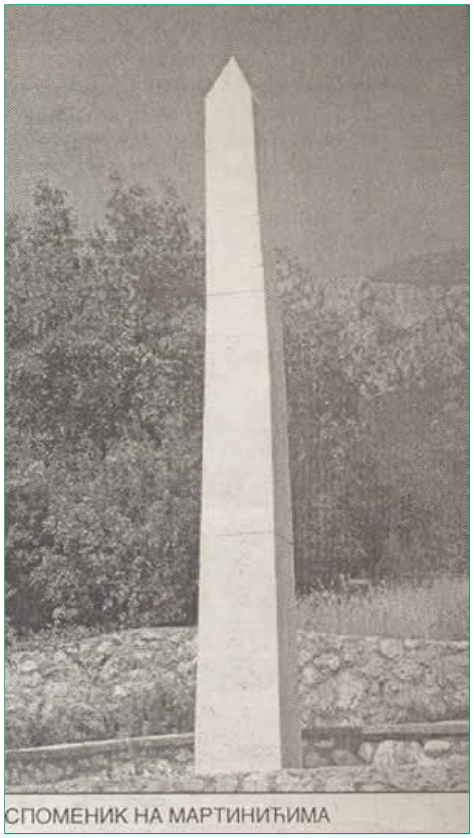
СПОМЕНИК НА МАРТИНИЋИМА

Kad je Vladika stigao u Slatinu, razdijelio je vojsku u tri dijela i tako pripravno isturio je „protiv neprijateljskih snaga", „koje su bile pet puta brojnije". Bitka na Martinićima trajala je do 2/13. do 11./22. VII 1796. Glavni okršaj odigrao se 11/22. VII. Započeo je u osvit dana i „potrajao do dva sata poslije podne". Teško je precizno naznačiti broj snaga s jedne i s druge strane angažovanih u glavnom okršaju. Izgleda da je Mahmut-pašina glavnina brojala 17.000 vojnika. Nju je dočekao odred crnogorske vojske od samo 3.400 ratnika, „ali to je bila elita naše narodne vojske". Njom je neposredno komandovao vladika, odjeven u vojničko odijelo i oružan kao i svaki crnogorski ratnik.
Vladika je bio prinuđen da angažuje svoju „elitnu" vojsku na glavnom pravcu protivnikovog udara. I Mahmut-paša je bio na njega upravio svoje najodabranije jedinice, pod komandom Ibrahim-paše, bega iz Tirane, paše iz Kavaje i paše iz Dibra. Vezirova nesreća je bila u tome što na prostoru glavnog udara nije mogao upotrijebiti sve snage, već su za tu svrhu bili angažovani samo prednji odredi. Tu je okolnost iskoristio vladika, odabravši trenutak za prelazak iz odbrane u napad. U ljutom okršaju vođenom, uglavnom, ispod brda Visočice, Crnogorcima je pošlo za rukom da slome protivnika i da ga natjeraju na povlačenje. Opisujući taj trenutak vladika kaže: „Neka je hvaljen i slavljen Gospod koji je takvom hrabrošću nadahnuo naše trupe koje su nagnale u bjegstvo neprijatelja, progonile ga do njegovih šančeva, u koje jedva da ih je stigla trećina, jer je svaki bježao kud je mogao". Nastavljajući da opisuje slom vezirovih trupa, vladika je isticao da je „i sam Mahmut bio primoran da utekne noću, ostavivši na bojnom polju 473 poginula, među kojima se nalazio njegov zet, beg iz Tirane, Jakup-aga Serdarević". U vrijeme kad je vladika poslao s bojišta prve izvještaje, vjerovatno nijesu bili prikupljeni svi podaci o broju poginulih i ranjenih. Da je u vezirovim trupama nastala opšta pometnja-u to nema sumnje. Nju su na svoj način potsticali ranjenici, koje je trebalo spašavati sa bojišta. Oni su na brzu ruku evakuisani preko Skadarskog jezera, a za to je bilo korišćeno „sedamdeset barki". Nastao je metež u kome je teško bilo pronaći spas, pa vladika ističe: „Kažu da je i Mahmut bio ranjen, ja ne jamčim da je to tačno, ali ono u što možete biti sigurni to je da je bio veoma utučen i da nikad nije iskusio tako upornu odbranu, kao što je bila naša, a pretrpio tako znatne gubitke, kao što je pretrpio toga dana".

Novi pohod na Crnu Goru

Crnogorcima je pao u ruke i znatan ratni plijen, između ostalog i 18 turskih ratnih zastava, od kojih tri alajbarjaka, zatim mnoštvo velikih i malih pušaka, od kojih je većina bila okovana srebrom, sabalja, noževa,

pištolja, handzara i odjeće.
Turski slom pod Spužem Crnogorci su proslavili na samom bojištu. Tu je održano i bogosluženje, poslije čega su učesnici ispalili počasne plotune u slavu pobjede.
Glavna svečanost pripremljena je na Cetinju 14/25. VII 1796. Toga dana u 17 časova obrazovana je kolona od nekoliko stotina ratnika na ulazu u Cetinje, a na njenom čelu je nošeno deset turskih zaplijenjenih ratnih zastava. Za njima je išlo osamdeset učesnika u bici na Martinićima, a iza njih, na konju, u narodnom odijelu („u vojničkom odijelu") jahao je glavni zapovjednik - vladika Petar I sa sabljom u desnoj a krstom u lijevoj ruci. Za vladikom se kretalo osam barjaktara, a za njima četrdeset konjanika, za kojima se na konju, sa isukanom sabljom kretao guvernadur Jovan Radonjić. Na zaleđu se nalazio odred ratnika od 500 ljudi.
Ovakva parada podsjećala je na antičke trijumfe. Sve je to mogao da smisli i pripremi državnik i vojskovođa koji je toga trenutka osjećao duboko istorijsko značenje pobjede na Martinićima. Narodu je trebalo uliti svijest o njenom značaju i to zadržati za vječno pamćenje. Po održanoj vojnoj paradi, započelo je bogosluženje u Cetinjskom manastiru, a činodejstvovao je Teodosije Mrkojević.

Snažan odjek

Bitka na Martinićima imala je snažan odjek u svim balkanskim zemljama. Vezir pred kojim su položile oružje sultanove divizije, pred kojim su se ispod zidina Skadra spasavali bjekstvom carski seraskeri, bio je prinuđen da spašava glavu pred vladikom crnogorskim, njegovom vojskom i njegovim ratnicima. Prijatelji Crne Gore nijesu skrivali oduševljenje, dok su vezirovi privrženici u Skadru, Tirani, Baru, Ulcinju, Podgorici, Spužu, Žabljaku, Nikšiću i Kolašinu kiptjeli od gnjeva, očekujući priliku za osvetu.
Crnogorska pobjeda na Martinićima odjeknula je i u svim prijestonicama Evrope, a o tome je rusku vladarku posebno obavijestio državni kancelar Osterman. Katarina ŔŘ je izdala nalog da se crnogorskom vladici uputi posebna čestitka i da mu se saopšti da je u znak priznanja nagrađen skupocjenom panagijom. Čestitajući vladici na pobjedi, ruski ambasador u Mlecima upozoravao je crnogorskog vladara na nove opasnosti od nekadašnjeg skadarskog buntovnika, u čijim su ratnim pripremama učestvovali i Napoleonovi oficiri.
Početkom avgusta 1796. vladika je poslao detaljan izvještaj o bici na Martinićima ruskom generalnom konzulu u Dubrovniku Antoanu Điki. U njemu je dao precizne podatke o broju mrtvih i ranjenih s jedne i s druge strane. Iz vladičinih izvještaja se dade zaključiti da se njegovi podaci gotovo podudaraju s onima što su ih dali đakon Aleksije i arhimandrit Stevan Vučetić. Početkom oktobra vladika je poslao zahvalnost austrijskom imperatoru na dodijeljenom ratnom materijalu 1790. godine, bez čega su se Crnogorci teško mogli suprotstaviti posezanjima skadarskog vezira.
Poslije bitke na Martinićima vladika je uputio pismo i dubrovačkom senatoru Luki Puciću. Ono svojim istorijskim sadržajem zaslužuje da se šire navede. Ističući veliku opasnost koju nekadašnji Portin buntovnik predstavlja za svoje susjede, vladika je naglašavao da „bi svima nama, koji smo njegovi susjedi, odgovaralo da obratimo pažnju na toga neprijatelja i buntovnika Portinog, da obrazujemo savez među sobom, i da ne čekamo da nas napada svakog ponaosob". Vladika je dalje isticao da skadarski buntovnik pokreće jedan opasan plan u vrijeme „kad je Evropa puna nemira i kad se u jednom svirepom ratu prolijevaju potoci krvi". Umjesto zaključka, vladika je upozorio dubrovačkog senatora na to da „u nas ima jedna drevna ilirska poslovica koja kaže: kad gori u komšije kuća, treba pripremiti vodu za svoju", te bi stoga „bilo bolje ugasiti požare u kući svoga susjeda", nego mirno „očekivati da vidiš kako i tvoja gori".

Stega - prvi crnogorski zakonski tekst

Poraz doživljen na Martinićima, umjesto da ga upozori na slabosti njegovog političko-strateškog plana o pokoravanju Crne Gore, Mahmut-pašu je podstakao na to da odmah započne pripreme za nov pohod. Svi su znali da će uskoro doći do novog obračuna među ljutim protivnicima. Malo je, doduše, bilo ličnosti koje su vjerovale da će za ratne pripreme veziru biti dovoljna samo dva mjeseca.
O vezirovom spremanju odmah je saznala ruska konsularna mreža na Balkanu, o čemu je na vrijeme bio obaviješten carski ruski poslanik u Mlecima - Mordvinov.
Vladika i Crnogorci su na vrijeme saznali za vezirove pripreme, pa su, ne časeći ni časa, preduzeli radnje za odbranu. Način kako su vladika i crnogorski starješinski sloj tada razmišljali o poziciji Crne Gore svjedoči da je narodna misao o riješenosti za odbranu bila dosegla do neslućenih visina. Ocjenjujući istorijski značaj Odluke iz juna 1796, vladika Petar Ŕ je sazvao zemaljski sabor za 6/17. VIII 1796. na kome je izglasan prvi crnogorski zakonski tekst, nazvan imenom Stega.
U njoj je na stepen zakonske obaveze uzdignuta dužnost svakog žitelja Crne Gore da brani slobodu i nezavisnost, u slučajevima kad neprijatelj pokuša da ugrozi nepovredivost državnih granica i nacionalne teritorije. Pozivajući „Gospoda vsedržitelja u pomoć", i izjavljujući da „se neće izdati", niti „prevariti među sobom" (čl. 1), Crnogorci su zakletvom utvrdili da „hoće jedan drugome biti u pomoći" i „za blagočastivu vjeru našu hristijansku vojevati i svoju krv proliti", kako bi se zaštitili i sačuvali zemlju, „đe bi god neprijatelj okrenuo i na koju bi stranu na nas i na našu braću Brđane udario" (čl. 2).
Formulišući zakonske odredbe Stege, vladika Petar I, a on je bio autor ovog zakonskog spomenika, osjećao je da u uslovima složenih socijalnih odnosa 1796. nije mogao da propiše sankcije za izdaju otadzbine slične onima koje su primjenjivale razvijene države. Polazio je od uvjerenja da postoje oblici čovjekovog djelovanja i života na koje se može s uspjehom primjenjivati vlast morala i njegove mnogovjekovnom praksom iznijansirane norme. Pravne sankcije Stege nijesu izlazile iz sfere moralnih kategorija. Vladika je tada smatrao da je kazna za izdaju otadzbine, onakva kako je formulisana u Stegi, teža od smrtne. Stoga je članom trećim propisano da će svaki Crnogorac, pleme ili nahija, koji bi se pokazao kao „izdajnik", bilo da to čini „javnim ili potajnim načinom", biti od naroda „predat vječnome prokletstvu", kao „krvnik" i „bratski" i „hristijanski". A članom četvrtim propisano je da „takvoga izdajnika uvijek od sabora i obšestva našego odlučismo, da česti i poštenja ne ima", već da on i „rod njegov" ostanu „po vjeki" - „krvnici svega našega naroda". Predviđeno je, istovremeno, da u slučaju da bilo ko drugi dođe „ovom zemljom upravljati i vladati, oli poslijed nas, u vrijeme naše djece i nasljednikah" - „takvome gospodinu i djeci našoj ostavljamo ovo pismo za izgled, da i u to vrijeme vo vijek, oni izdajnik i njegov rod da nemaju česti ni poštenja, ni ostale milosti nikakve", već da ostanu „kletvoprestupni i prijevarni", „u nenanvist svakome i merzost".

Da „prelazi od roda na rod"

Odredbama Stege (čl. 5 i čl. 6) naloženo je svim narodnim predstavnicima da svoj potpis stave na ovaj zakonski akt, dok su svi učesnici sabora bili dužni da polože zakletvu na Sveto jevanđelje. Po jedan primjerak Stege upućen je u sve nahije, da se tamo čuva i da prelazi „od roda na rod", a jedan egzemplar zadržan je u Mitropoliji „među carske gramate i hrisovulje carske i svakome carskome i kraljevskome i principskome dvoru i poslaniku" prikaže.
Borbeno raspoloženje crnogorskog naroda poslije bitke na Martinićima narastalo je do najvećeg stepena. Narod je osjetio silinu svojih udruženih snaga, a to je bio najbitniji elemenat za otpor. Na toj i takvoj istorijskoj realnosti vladika Petar Ŕ je izgrađivao svoju dalju vojno-strategijsku koncepciju.
Tekst Stege potpisali su guvernadur Jovan Radonjić, serdar Ivan Petrović, knez Vuko Bogdanović i ostali svi glavari „od sve Crne Gore".
Stega je predstavljala svjedočanstvo o narasloj narodnoj svijesti, poziv za još čvršće povezivanje zajednice, u kojoj je opšti interes stajao ispred nahijskog, plemenskog, kneževskog, bratstveničkog i ličnog.
Vladika je odmah obavijestio Grbljane o rezultatu sjednice crnogorske skupštine, na kojoj su „četiri nahije od Crne Gore i Brdah" donijele rješenje da „svi jedinokupno i dogovorno" drže „slogu i jedinstvo protiv opštega neprijatelja". Slična obavještenja poslao je i Rišnjanima, pa kotorskom izvanrednom providuru i drugim mletačkim predstavnicima, ukazujući im na potrebu očuvanja reda i mira na granici, a protiv „prestupnika zakona božjeg i zakona naravskoga".
Crnogorska narodna zajednica je sa Stegom ušla u eru pisanog prava. Ma koliko se njene odredbe, strogo uzevši, odnosile samo na jednu sferu društvenog i političkog bića crnogorskog naroda, ovaj pisani zakonski spomenik predstavlja prekretnicu u crnogorskoj državnopravnoj povjesnici.

Mahmut-paša ponovo kreće

Sredinom septembra 1796. Crna Gora se pripremala da se susretne sa iskušenjima koja su podsjećala na ona najteža u njenoj istoriji. Za to i nije trebalo dugo čekati. Skadarski vezir je već bio koncentrisao brojne trupe i pokrenuo ih ka Doljanima, kod Podgorice, gdje se privremeno ulogorio.
Čim je saznao za pokret vezirovih trupa, vladika Petar I razaslao je pozive narodu da se „čas prije diže na oružje", u skladu s preuzetim obavezama na avgustovskoj skupštini na Cetinju. Već sredinom septembra (9/20. IX) počeli su na Cetinje da pristižu ratnici. Toga dana vladika je sa 400 Katunjana otputovao u Lješansku nahiju i načinio logor kod Vučjeg studenca. Poslije nekoliko dana prispjelo je još 4.000 ratnika, uglavnom iz Katunske nahije.
Pod sam kraj septembra vezir je pokrenuo svoje trupe ka granici Crne Gore, zadržavši se kratko vrijeme u Podgorici, samo toliko da bi prikupio osnovne podatke o protivniku. Odmah po napuštanju Podgorice, ulogorio se u Lješkopolju, na lijevoj obali Sitnice.
Vladika je grupisao vojsku u dva veća odreda, jedan kod Busovnika a drugi kod Vučjeg studenca, „tri i po vrste" udaljene jedan od drugog. Manjim odredima zatvarao je sve pravce što su iz Lješkopoljske ravnice vodili ka Lješanskoj nahiji.
U vrijeme kad je vladika vršio najneophodnije pripreme za koncentraciju vojske, prispio je u crnogorski logor serdar Minja Lazarević, zajedno s arhimandritom Avksentijem i predao vladici zlatnu panagiju, dar carice Katarine II.
Petru I su se tada nudile dvije pozicije za raspoređivanje svojih snaga. Pošto je svestrano procijenio prirodu terena na desnoj obali Sitnice, vladika je sve svoje snage rasporedio po visovima koji su dominirali desnom obalom rijeke (Sitnice) do Busovnika. On je, izgleda, odbacio mogućnost da izradi odbrambeni sistem u zoni Krnjičke Kamenice. Iako je ova odbrambena linija imala znatne prednosti, nije je odabrao zato što je omogućavala Mahmut-paši da sa svim trupama bez teškoća zauzme čitavu lješansku teritoriju, da se u njoj učvrsti, i da kasnije iz sastava svoje glavnine izdvoji više od dvije trećine trupa za udar na crnogorsku glavninu. U slučaju uspjeha, vezirovoj vojsci je put do Cetinja bio otvoren. Iskustvo iz bitke na Martinićima, vladici je nametalo obavezu da ima rezervnu strategijsko-odbrambenu liniju. To je, upravo, bila linija Krnjička Kamenica - Gradac.

Na braniku slobode

ПОПРИШТЕ БИТКЕ НА КРУСИМА

Pred početak bitke vladika se obratio vojnicima i starješinama snažnim riječima, kakve je samo on znao da sroči, poručujući da niko ne „zažali umrijeti za pravoslavnu vjeru i slobodu otačestva".
Karakteristike reljefa kroz koji je vezir imao namjeru da izvrši glavni udar na vladičinu vojsku nudile su Crnogorcima ozbiljne prednosti. Najznačajnija je, svakako, bila u tome što je vladičina vojska branila svoju, a Mahmutpašina osvajala tuđu teritoriju. U vezirovoj vojsci su se nalazili Kuči, što će u svakom odlučujućem trenutku okršaja da odigra značajnu ulogu.
Bitka je započela 22. IX / 3. X 1796, kad je vezir izdao zapovijest da mu trupe prijeđu na desnu obalu Sitnice i krenu uz brdoviti teren na crnogorske položaje. Malo je ko tada od vezirovih potčinjenih komandanata razmišljao o tome da za protivnika ima vojsku u kojoj je svaki ratnik bio svjestan da bije boj ne samo za čast, ime i ratnu slavu nego i za opstanak otačestva, tj. da je kucnuo istorijski trenutak kad su sve narodne sile stavljene na istorijsku probu. Samo slobodan čovjek može braniti slobodu, pa je zato i hrabrost slobodnog čovjeka prava hrabrost!
Na glavnom pravcu udara turskih trupa nalazilo se selo Krusi. Njega su branili Lješnjani i 400 Katunjana. Udar je izvršen istovremeno i na crnogorske snage raspoređene lijevo i desno od sela Krusa.
Čim je započela bitka vladika je stigao na poprište, kao i čitav odred iz rejona Busovnika. Prvi napad prednjih Mahmutpašinih odreda bio je tako silovit da je napadaču pošlo za rukom da branioce pitisne s prednjih pozicija. Nastupio je kritičan trenutak, kad od odluke glavnog komandanta zavisi sve. Baš u tom momentu odredi iz Crmničke i Riječke nahije potiskuju Turske kod sela Krusa i spajaju se s vladičinom glavninom. Front napadajućih trupa bio se suzio, pa je glavnina vezirove vojske više spontano nego planirano krenula ka položajima glavnih crnogorskih snaga. U kritičnom trenutku one su bile koncentrisane baš u rejonu Krusa. Opšti turski napad bio je izveden uz strahovitu viku, karakterističnu, inače, za otomanski način izvođenja odlučujućih juriša. Na to su Crnogorci odgovorili takođe zastrašujućom vikom, stavljajući na znanje napadaču da ne računa na lak prodor.

Strašna sječa

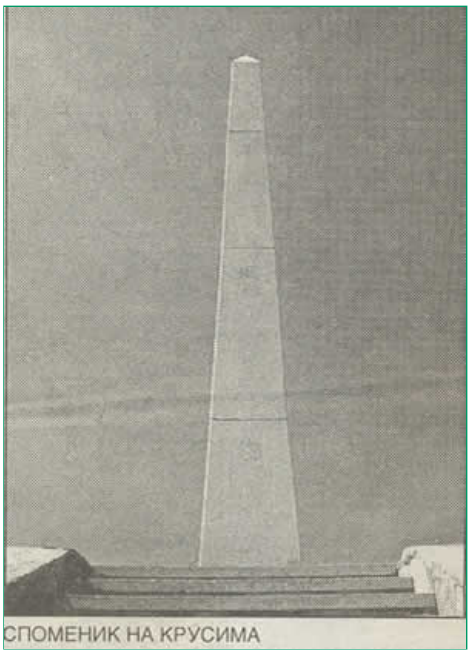
СПОМЕНИК НА КРУСИМА

Nadmoćnost vezirovih trupa bila je tolika da je silinu prvog udara teško bilo izdržati. Crnogorci su se stoga neznatno povukli na nove pozicije. Ocjenjujući da je nastupio odlučan trenutak bitke, vladika izdaje naredbu za
protivudar. Tada je započela bitka prsa u prsa, u kojoj su nož i sablja odlučujuća oružja. Na visovima iznad Sitnice i na prostoru oko Krusa i na ostalim padinama iznad Lješkopoljske ravnice nastala je strašna sječa koja je, po kazivanjima očevidaca, trajala više od tri sata. Za takav način okršaja vezirova vojska nije bila dorasla Crnogorcima. Turski prednji oredi počeli su da se kolebaju, da uzmiču, da prenose nered i paniku na središnje djelove, pa čak i na one u zaštitnici. U vezirovim trupama nastala je opšta pometnja.
Da bi spriječio rasulo i dalje uzmicanje, a glavne snage okrenuo u protivjuriš, neustrašivi Mahmut-paša na konju pokušava da svoje elitne jedinice upravi na razjarene Crnogorce. U tom trenutku pao je pogođen puščanim kuršumom i to, kako izgleda, sa leđa. To je djelovalo porazno na njegove udarne trupe, pogotovo kad su zapazile da su njegovu glavu i čitavo oružje s njega skinuli ratnici iz neposredne vladičine okoline. Turske trupe su odmah okenule leđa, odstupajući bez reda, prenoseći opšti strah i izbezumljenost na svu vezirovu vojsku.

Propuštena prilika

„Toržestvo" crnogorske pobjede bilo je potpuno. Crnogorci su gonili razbijene turske jedinice do samog „njihovog lagernog mjesta", pa čak i dalje, „koliko je moguće bilo". Zaustavili su se na rijeci Morači, tako da nije izvedeno pravo strategijsko gonjenje, za koje su se tada pružali idealni uslovi. Razmišljajući kasnije o tome, vladika je isticao da je propuštena jedinstvena prilika da se tada zavlada Zetom i da se crnogorske granice znatno prošire.
U Boki Kotorskoj se govorilo i očekivalo da će vladika zauzeti Spuž, a postojali su i izgledi da se zauzme i

Podgorica. Uostalom, onaj koji je tada i formalno preuzeo komandu nad razbijenom turskom armijom - Ibrahim-paša jedva se spasio ranjen sa bojišta.
Na bojištu je ostalo 3.400 poginulih turskih oficira i vojnika. Među njima je bilo 300 najbližih Mahmut-pašinih saradnika.
Crnogorcima je pao u ruke veliki ratni plijen, a sablja vezirova i njegovi pištolji predati su na poklon vladici. On ih je kasnije poslao kao dar imperatoru Pavlu I i prestolonasljedniku Aleksandru I.
Crnogorci su bili uvjereni da je na ovom razbojištu za svagda riješena sudbina Crne Gore. To je trebalo i na svojevrstan način i obilježiti. Učesnicima bitke se učinilo da bi to najadekvatnije bilo ako se preduzme trijumfalni pohod od Krusa do Cetinja, sa glavom poginulog skadarskog vezira, nabijednom na koplje. Bilo je u tom varvarskom postupku mnogo prkosa prema protivniku koga je Crna Gora držala za najljućeg u dotadašnjoj istoriji.
Svečani ulazak crnogorske vojske u Cetinje upriličen j 28. IX / 9. X 1796. Kao i na svetkovini prilikom povratka sa Martinića, pobjednici su obrazovali trijumfalnu kolonu, pokazujući zadobijene trofeje, što su učesnici svečanosti pozdravljali plotunima.

ГЛАВА МАХМУТ - ПАШЕ БУШАТЛИЈЕ У БРОНЗИ

Istorijski trenutak

Crnogorska pobjeda na Krusima odjeknula je širom Evrope. Najsnažniji utisak, svakako, izazvala je u Petrogradu. Raspoloženje stvoreno poslije vijesti o pobjedi na Martinićima ustupilo je mjesto pravom ushićenju, pošto su pristigle vijesti o trijumfu na Krusima.
Glavni zapovjednik crnogorske vojske u oba sukoba sa skadarskim vezirom učvrstio se kao istinski narodni vođ. Svako je u njega počeo da vjeruje i da od njega očekuje svestran preporod da je nastupio istorijski trenutak, pa je koncentrisao svu duhovnu snagu da iskoristi priliku koju mu je istorija ponudila. Dalji razvoj događaja je svakim danom pokazivao da je Crna Gora u ličnosti Petra I dobila zemaljskog gospodara koji je realistično prosuđivao šta njegova zemlja znači u vremenu i prostoru. On nije preduzimao ni jednu jedinu radnju kojoj nije mogao osigurati oslonac u narodu koji je suvereno predvodio.
Pošto je na vrijeme poslao zvanične izvještaje o toku zbivanja na opasnom ratištu protiv skadarskog vezira, vladika je ovlastio ruskog kancelara Ivana Andrejeviča Ostermana da kod ruskog vladara i ruske vlade pokrene razgovore o proglašenju zvaničnog pokroviteljstva nad Crnom Gorom. Pred sam kraj 1796. vladika donosi odluku da u Petrograd pošalje svog izaslanika Nikolu Ćirkovića (poznatog i pod imenom Nikola Davidović-Crnojević) sa pismenim zahtjevom o tome za rusku vladu. Vladičinog izaslanika je primio novi ruski imperator Pavle I 1/12. III 1797. u Moskvi, gdje je tada ruski samodržac boravio.

Orden za vladiku

Crnogorski zahtjevi stavili su u delikatan položaj i rusku vladu i ruskog vladara. Odreći se tradicionalnog uticaja kod Crnogoraca - ruska vlada nije željela, a prihvatiti da se Crna Gora javno uzme pod zaštitu - bilo je politički rizično zbog eventualnih protivradnji zvanične Evrope, a pogotovo otomanskog kabineta. Stoga Pavle I donosi solomonsko rješenje. Ono je trebalo da zadovolji Crnu Goru, a da ne uznemiri bečkog saveznika i ne digne na noge opasnog protivnika na Bosforu. On, naime, prihvata odluku da vladiku Petra I nagradi najvećim ruskim ratnim odlikovanjem-Ordenom Aleksandra Nevskog prvog stepena, a petnaest crnogorskih starješina sa zlatnim i srebrnim medaljama. Nikad u crnogorskoj istoiriji jedan orden nije odigrao takvu ulogu i dobio takvo značenje kao Orden Aleksandra Nevskog dodijeljen vladici Petru I. Otada crnogorski vladar, uz uobičajenu titulaturu, u svojim pismima nikad nije izostavljao i dodatak - „Svjatogo Aleksandra Nevskogo kavaljer".
Kad se sljedeće godine crnogorski izaslanik povratio na Stanjeviće bio je dočekan svečano. Njegov dolazak je bio popraćen topovskim plotunima, a na manastiru je bila istaknuta ruska zastava. Crnogorski izaslanik Ćirković iskoristio je priliku da na svečan način okiti vladiku ruskim ordenom.
Jeste da je najveći ruski ratni orden veliko priznanje, ali se vladici, kao racionalnom političaru, tada činilo da

bi daleko važnije bilo da je ruska vlada prihvatila njegov prijedlog o priznavanju javnog pokroviteljstva nad Crnom Gorom. Stoga je krajem juna 1797. uputi onovog opunomoćenika da u tom smislu povede razgovore s ruskom vladom. Novi izaslanik je, pored ostalog, sa sobom odnio „Prošenije" crnogorskog naroda, izloženo u šest tačaka, od kojih je najvažnija, svakako, bila ona kojom je traženo rusko „javno pokroviteljstvo".
Ni ovoga puta osnovni vladičin zahtjev nije ispunjen. I imperator Pavle I i njegova vlada su ocijenili da za to ne postoje realne međunarodno-pravne mogućnosti. A da ne bi izazvali razočarenje kod crnogorskog naroda i njegovog znamenitog vladara, i carska vlada i imperator Pavle I donose odluku da crnogorskom narodu dodijele jednogodišnju finansijsku subvenciju u iznosu od 1.000 zlatnika za izdržavanje Praviteljstva. Istim carskim reskriptom je riješeno da sredstvima suvereno raspolaže vladika. Iako ova suma nije bila velika, za Crnu Goru je značila mnogo. Uz 500 cekina koje je još od petrovskih vremena dobijao svake treće godine Cetinjski manastir-nova subvencija je mogla da postakne one socijalno-političke tendencije koje je crnogorski zemaljski gospodar već bio razradio u svojim mislima. A u odluci carskog reskripta iz 1797. stajala je obaveza da se novac troši isključivo za izdržavanje suda i starješina.

ОРДЕН АЛЕКСАНДРА НЕВСКОГ

Novi moćni susjed

U maju 1797. srušena je aristokratska vlada u Veneciji i uspostavljen demokratski oblik vladavine. Novoizabrana demokratska vlast obratila se „Građaninu Petru Petroviću, mitropolitu Crne Gore", želeći da s njim uspostavi političku saradnju. Mletačka vlada je isticala da se od svih „eminentnih ličnosti", koje poštuju „vjeru, vrlinu i nauku", zahtijeva da dobije od crnogorskog vladara podršku radi uspostavljanja „opšte sreće". Narod u Boki Kotorskoj se bio izdijelio na tri struje: prva je željela oslonac na Austriju, druga je bila na strani demokratskih i novih ideja, dok je treća željela vlast crnogorskog vladike.
Stanovništvo Boke Kotorske je odmah postalo svjesno da ne može biti nikakvog govora o restauraciji stare mletačke uprave, pa je, polazeći od takvog uvjerenja, počelo da skida mletačke zastave jarbola na zvaničnim odredištima, a negdje se to radilo na zvaničnim odredištima, a negdje se to radilo na zvaničnim odredištima, a negdje se to radilo iz topovske salve. Uoči sudbonosnih događaja narod Budve je uputio poziv vladici Petru I da zauzme grad i zaštiti ga od protivnika, koji su prijetili gradu kao „utočištu Francuza". Vladika je s Crnogorcima i ušao u Budvu 14. VII, a već 18. VII 1797. plemstvo grada mu je predalo dokumenat sa zahtjevom da se grad preda predstavnicima austrijskog imperatora. Uspostavljanje privremene crnogorske vlasti u Budvi, Grblju, Mainama, Poborima, Paštrovićima i Brajićima doprinijelo je da se sačuva red i mir u ovim krajevima. Pod sam kraja avgusta 1797. vladika je predao vlast austriskom đeneralu Rukavini. Za to je dobio pismenu zahvalnost od strane austrijskog imperatora. Đeneral Rukavina je ostao u Boki do septembra

1797, kad je vlast predao grofu Turnu.
Tako je Crna Gora dobila na svojim granicama novog, moćnog susjeda. Zamijenjena je vlast države čija se agonija protezala kroz čitavo stoljeće. Ona je bila svestrana: i ekonomska, i politička, i moralna. Tako je sišla s političke pozornice Evrope jedna država koja je nekoliko stoljeća predstavljala vodeću silu na Jadranu i u dijelu Sredozemlja.